

Բ Ի Ի Ր Ա Ն Ն

ՀԱՆԴԵՍ



ԳԻՏԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ

Բ. ՏԱՐԻ

Թիի 176

ՓԳՈՍՏՈՍ 13/1 1890

1. Բիւրակն առ այժմ ամիսը անգամ մի կը հրատարակուի: — 2. Տարեկան գինն է ամէն տեղւոյ համար 1 1/2 Մէքիսիլէ, բոլորստուրեւեան ծախիւր մեր փայլ թլցալով: — 3. Ձեռքէ կը ծախուի 100 փայլ: — 4. Բաժանորդ գրուիլ ուղղուեալ դիմելու են կամ իրենց հասցէն յիշեցնելու են առ խմբագիրն Գրաստն եւ Տպագրատուն Գ. Պաղտատեան, Կ. Պոլիս Սուլթան Համամ փայլոց թիւ 44, կամ ի Պաշտպալ Հաւուզ: — 5. Բիւրակնի վերաբերեալ ամենայն գրութիւնք եւ բաժանորդական վնասումնք պէտք է ուղղել առ խմբագիրն: — 6. Անվար համակ կամ ուրիշ գրութիւնք չընդունուի: — 7. Տասն օրինակի համար բաժանորդ գտնողին մէկ օրինակ ձրի կը տրուի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Քարոզ յաղագս ճշմարտութեան. — երեք տաղաւարք. — Ծագումն եւ ընծացք աւետարանականութեան ի Հայոց. — Վերջին նշանաւորական գիւտք եւ քրիստոնէական հաւատք. — Պարտաւոր ժամեր. — Իսկական կեանք. — Խօսք բնոյ գեղիւն. — Քուխտար իմ օտերուս ճրագ է եւայն. — Յանձնաժողով Արեւելեան Որբանոցի. — Քաղաքական. — Նոր հրատարակութիւն.

ՔԱՐՈԶ

ՅԱՂԱԳՍ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

ԽՕՍԵՅԵԱԼ Ի ԲՐՈՑ. Յ. ՃԷՃ ՋԵԱՆԷ

(Ծարուհակոբիւն եւ վերջ տես թիւ 175)

Արդ, եթէ աստուածային եւ հոգեկան ճշմարտութիւնն չէ ինչ անստույգ, նաեւ չէ ինչ անազգայնիկ: Պիղատոսներ երբեմն կը հարցնեն, «Ի՞նչ է ճշմարտութիւնն» անզօր եւ անազգայնիկ ինչ ցուցնել ուղեւալ զայն: Մարդիկ կը հաւատան հարբտութեան զօրութեանն, կը հաւատան նիւթական ոյժի, կը հաւատան նաեւ դիտական ճշմարտութեանց զօրութեանն. բայց կը հարցնեն թէ Ս. Գրոց մէջ յայտնեալ հոգեկան ճշմարտութիւններն եւ վարդապետութիւնք եւս

ունին երբեք զօրութիւն մը: «Ո՛հ, ի՞նչ են այդ ձեր վերացական վարդապետութիւնք, ի՞նչ ազգայնութիւն կրնան երբեք ունենալ սոքա մեր գործնական կեանքի վրայ, չորի են դժբա սը կը ցնդին յօգս:» Այսպիսի բացազանչութիւններ յաճախ կը լըսէք աշխարհի մարդոցմէ. բայց մի՛ խաբուիք. երբեք ասանցմէ աւելի պատրուական եւ անհիմն խօսքեր ըսուած չեն աշխարհի վրայ: Եւ աշխարհի բոլոր պատմութիւնը ոչինչ այնքան յատկաբար կապայուցանէ որչափ աստուածային ճշմարտութեանց գերազանց ազգայնութիւնն բոլոր մարդկային ճակատագրի վրայ: Ո՛չ մէկ զօրութիւն երբեք այնքան անընկճելի եղած է որչափ ճշմարտութեան զօրութիւնն: Ո՛չ մէկ զօրութիւն երբեք այնքան շօշափելի արդիւնք յաւաջ բերած է, որքան ճշմարտութեան այս արհամարհեալ զօրութիւնն: Բերէք ձեր բոլոր ուրիշ զօրութիւններն որոց վրայ կը պահածաք, ի կշիռ դրէք զանոնք սորա հետ, եւ պիտի տեսնէք

Թէ նորա իսկ են ցնդական ոյժեր այն մնայուն և յաւերժական զօրութեան քով: Դարձունեմք ուրեմն մեր ուղադրութիւնն վայրկեան մը այս անօրինակ զօրութեան:

Երբ Յիսուս աշխարհիս վրայ սկսաւ քարոզել իւր երկնային ճշմարտութիւններն՝ չունէր որ և է արտաքին կամ նիւթական զօրութիւն: Ստուերի մը պէս կը քայլէր նա յերկրի յաշտ մարդկան: Հռովմէական աշխարհի այն բազմազան ազգերէն ոչ մին կրնար զօրութեան նշոյլն իսկ տեսնել նազովրեցի Յիսուսի վրայ: Եթէ յայնժամ հարցուէր որ եւ է Հրէի «Ո՛ր է զօրութեան գաղտնիքը աշխարհի վրայ»՝ նա անտարակոյս առանց վարանման մատնանիչ պիտի ընէր այն հնօրեայ, հոյակապ և ոսկեփայլ տաճարն որ հրէին համար ամէն ինչ էր, և պիտի ըսէր խրոխտաբար. «Ահա աշխարհի զօրութեան գաղտնիքը» իսկ եթէ նոյն միջոցին Յոյն մը ըսէր խօսակցութիւնը պիտի քըմծաղրէր և դառնալով հարցնէր, «Տեսա՞ծ էք դուք երբեք զԱթէնս, տեսա՞ծ էք նորա տաճարներն, արձաններն և գեղարուեստի բոլոր փառքը, տեսա՞ծ էք Յունական արուեստը, և գրականութիւնն: Մտե՞ր էք Պլատոնի և Արիստոտելի փիլիսոփայութեանց խորը: Ո՞չ ապաքէն աշխարհի բոլոր պատմութիւնը փաթութեալ է Աթենական արուեստի և գրականութեան մէջ» Բայց եթէ նոյն պահուն անցնէր անկից Հռովմայերի մը և ըսէր պրոֆեսորս Յոյնին վճիռներն, արհամարհանօք պիտի նայէր նորա վրայ և պիտի ըսէր «Չէ՞ք գիտեր որ երկրի բոլոր զօրութիւնը կեդրոնացեալ է ի

Հռովմ, թագուհին աշխարհի, ո՞ր հասած չեն Հռովմէական արժիւք և յաղթական լէգէոնք: Հռովմէական մեծութիւնն երբեք իր հաւասարը գտած է աշխարհիս մէջ» Եւ մինչդեռ այս երեքը անհամաձայն պիտի գտնուէին մեծագոյն զօրութեան ո՞ր գտնուելուն նկատմամբ, երեքն լիովին պիտի համաձայնէին, սակայն, ծաղրելու և ծիծաղելու, եթէ ոք յայնժամ մտանանիչ ընէր զՅիսուս, որ յետ սակաւ աւուրց ի մահ պիտի մատնէր, և վստահութեամբ ըսէր «Ահա այրն յորում է աշխարհիս բոլոր զօրութեան գաղտնիքն» Ո՞վ կրնար հաւատալ այսպիսի յայտարարութեան մը, ո՞վ պիտի տեսնէր աշխարհի զօրութիւնը այն տկար եւ անօգնական տնձին վրայ որ ո՛չ տաճարին իշխանութիւնն ունէր իւր հետ, ոչ Յունական փիլիսոփայութիւնն եւ արուեստներն, և ոչ Հռովմայ լէգէոններն: Սակայն ահա՝ Հրէայք, Յոյնք, Հռովմայեցիք իրենց փիլիսոփայութեամբ, իշխանութեամբ և զօրութեամբ ինկան և կործանեցան, մինչ այն որ ստուեր մ'էր միայն, տակաւ առ տակաւ մեծացաւ մինչեւ լցուց զամենայն աշխարհ: Քրիստոսի ուսուցածին մէջ կար ներքին զօրութիւն մը, ճշմարտութենէ բղխեալ զօրութիւն մը, որ մնայուն և անմահական եղաւ երկրի վրայ: Ժամանակին անընդհատ ընթացից մէջ ինչ որ շողշողուն էր գրականութեան մէջ, ինչ որ հոյակապ էր կազմակերպեալ կրօնի մէջ, ինչ որ օգոստոսփառ էր քաղաքական իշխանութեան մէջ, դժգունեցան և թաւաժեցան առաջի այն պարզ և անսեթեւեթ ճշմարտութեանց զորս Քրիստոս ուսոյց երկրի վրայ:

Պաղեստինի նման փոքր և աննշան երկրէ մը կրօնի մեծ ճշմարտութիւններն տարածեցան ընդ ամենայն կողմանս աշխարհի: Քաղաքակրթեալն եւրոպա և Ամերիկա ակնածանօք կը նային այդ փոքր բայց նուիրական երկրին՝ զի նա տուաւ այն բարձր ճշմարտութիւններն որոյմով լցուած է երեւց տուներն եւ սրտերն միանգամայն: Ահա՛ ճշմարտութեան զօրութիւնն:

Եւ երբ հալածանաց բուռն հողմունք սկսան շնչել ճշմարտութեան նորաբոյս ընձիւղին ընդդէմ, սա՛ փոխան խոնարհելու եւ ընկճելու՝ ևս քան զեւս զօրացաւ: Նման Լիբանոնու հսկայազօր եղեւինին՝ որ երկնից շանթէն և փոթորիկէն, տարափներէն եւ կարկուտէն ոչ թէ կրնկճի, այլ ուժ կը հաւաքէ իբր զաւակ յաւերժական անտառաց եւ երկնի ամպրոպներու, նոյնպէս երկնառաք ճշմարտութիւնն հալածանաց ամէն տեսակ բռնութենէն նորանոր ոյժեր ժողովեց և հակառակ նոյա իւր գլուխը բարձրացուց մինչեւ յերկինս: Ներսններ, Կալիֆոռններ, Դոմեախանոսներ, որք գրեթէ ամբողջ աշխարհի զօրութիւնն ի ձեռին ունէին, իրենց կայսերական վճիռն տուին արեան մէջ խեղդել զայն որ իրենց համար նորածագ և փտանդաւոր կերպիւ տարածուող աւելորդապաշտութիւն մ'էր միայն, բայց արեան հեղեղներն ուռողում տուին միայն, և որչափ բուռն եղան փոթորիկը՝ այնքան խոր արմատ ձգեց Քրիստոնէական ճշմարտութիւնը:

Հռովմ վերջապէս խոնարհեցուց իւր գոռոզ գլուխը ճշմարտութեան առջեւ: Այն՝ որոյ գլուխը ջախջախել

կուշուէր, ելաւ ի գահ թագաւորակ, առաւ կոյսերական ծիրանին իւր ուսոյ վրայ, և աշխարհ ակնատես եղաւ այս անօրինակ մաքաւման և անօրինակ յաղթութեանն:

Բայց քիչ յետոյ պիտի տեսնուէր նաեւ ուրիշ տեսակ մոքաուում մը: Հռովմայ անկման օրերուն մէջ եկան հիւսիսէն Գոթացի բարբարոսք և Վանատալք, տիրեցին յաւերժական քաղաքին և մասնեցին զայն յաւերումն և ի կողոպուտ, և ահա յայնժամ նորօրինակ տեսարան մը պարզուեցաւ: Յաղթողը պարտելոյն տուեւ տկարացաւ: Նիւթական բիրտ ուժը՝ որ իւր առջեւ խոնարհեցուցեր էր զՀռովմ՝ ուրիշ բարձրագոյն աննիւթ զօրութեան մը հանդէպ ինքն խոնարհեցաւ, զի մինչ տակաւին կը ծխային պարիսպք, ահա Քրիստոնէաց եկեղեցին բարձրացուց ճշմարտութեան ձայնը, և հզօրը ինկաւ երկրպագեց իրմէ բարձրագոյն զօրութեան մը առջեւ: Այդ բարբարոսք որք զՀռովմ ընկճեր էին, ո՞վ զարմանալեացս, իրենք ընկճեցան ճշմարտութենէն. ու ճշմարտութիւնը փոխակերպեց բարբարոսը և Վանատալք. քանզի ահա՛ նորա իսկ են որ այսօր կը կազմեն եւրոպեան քաղաքակրթ ազգերն:

Եւ յետոյ, եղա՞ւ երբէք ժամանակ մը բոլոր եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ, որ վճիռ և անխառն ճշմարտութիւնն չունեցաւ իւր անդիմարելի ազդեցութիւնը: Ո՛ր ատեն որ Նորին պաշտօնեայք և կամ հասարակ մարդիկ իսկ բարձրացուցին զայն իւր բոլոր գեղեցկութեամբ ու վսեմութեամբ՝ գլղեցեցան սրտերն և խոնարհեցան առաջի Նորա: Մեր այս

յառաջացեալ դարուն մէջ ևս նորա զօրութիւնն անվիճելի է : Վօլթէր խրոխտանօք կրտէր թէ Յիսուս Նազովրեցին սա յառակնութիւնն ունեցած է թէ իւր կրօնն ամէն դարու և ամէն ժամանակաց յարմար է , բայց ես պիտի ցուցնեմ թէ սխալած է , և դեռ դար մը չանցած Քրիստոնէական կրօնը անցեալ պատմութեան վերաբերող բան մը պիտի լինի միայն : Ուրիշ անկրօն մը , նմանապէս Թովմաս Փէյն , կը պարծենար ըսելով թէ , « Ես Ս . Գիրքը բնաշինջ ըրի իմ Դար Տրաւնաքսնուքեան դրքիս մէջ : » Սակայն այսօր ամենայայտնի իրողութիւնք աշխարհի առջեւ կապացուցանեն թէ այս մարդիկ իրենք չարաչար սխալած էին իրենց անմիա գուշակութեանց մէջ : Այս ամէն յարձակումներէն և անարդանքէ վերջ՝ դեռ ևս անժըխտելի իրողութիւնն այն է որ ճշմարտութեան զօրութիւնն մեծագոյն է այժմ՝ քան երբ քարողութեամբ այն զառաջինն յերուսաղէմ , մեծագոյն է քան երբ Կոստանդիանոսի Կայսերական դռնին վրայ խաչը կը բոցափայլէր պալատանց և բանակաց մէջ , մեծագոյն է քան երբ Եւրոպեան աղգաց մէջ բարեկարգութեան դարը սկսաւ : Եւ այժմ մեր դարուն մէջ աշխարհիս իմացականութիւնը աւելի զօրեղապէս գրաւեալ է ճշմարտութենէ քան որչափ էր անցեալ դարու մէջ :

Ճշմարտութիւնը իւր զօրութիւնը զգալապէս ցոյց կուտայ նաեւ ազգաց կեանքին մէջ : Դարձուցէք աչքերնիդ ի Հնդկաստան , ուր դարերով բնակած է մարդկային սեռի հնագոյն ճիւղերէն մին : Սողոմոն իր աւուրց մէջ նոցա զարդարանքը վնասուեց իւր պա-

լատանց համար , նոցա ոսկեճամուկ դիպակներն կայսերական Հռովմայ պալատանց մէջ էին : Բանաստեղծութիւն ունին , Քրիստոնէական թուականէն շատ յառաջ գրուած , որ տալաւին մինչեւ ցայսօր կը կարդացուի սքանչանօք , ունին Պուտտա մը , որոյ վրայ կը հիանան ոմանք մինչեւ ցայսօր , և զոր ոմանք իմաստակը կուզեն ներկայացնել հաւասար Քրիստոսի և կամ դերազանց Քրիստոսէ : Բայց դիտելու արժան կէտը սա է որ Հնդկաստան իւր բոլոր հնութեամբ , ճոխութեամբ , իւր սքանչելի լեզուաւ և բանաստեղծութեամբ և իւր չնաշխարհիկ Պուտտայով , այսօր զուրկ կը գտնուի այն կեանքէն զոր կը վայելէն բարձրացեալ ազգերն : Ահա ձեզ չօշափելի ապացոյց մը ճշմարտութեան կենդանարար զօրութեանն :

Ո՛ւր է այս հին ազգին արդի դիտութիւնը , ո՛ւր են իւր արդի բանաստեղծութիւններ և գրականութիւն , ո՛ւր են իր մեքենական արուեստներն : Հարկադրեալ է գուրտէն ընդունիլ զայնս , զի չունի իւր մէջ : Ի՞նչ է նորա արդի կեանքը . կարգացէ՛ք նոցա կանանց կեանքը և գաղափար մը կրտանաք . կարգացէ՛ք հէք և մատաղատի այրի կանանց կենդանւոյն հըրկիլման սրտածմիկ պտտմութիւններն , կարգացէ՛ք բոլոր ուրիշ անապարոյն արարողութիւններն զորս Քրիստոնէայ տէրութիւն մը դադրեցուցած է ի սէր մարդկութեան , կարգացէ՛ք զայնս և գաղափար մը կ'ստանաք թերեւս փառաւոր Պուտտայի երկրին կենաց վրայ :

Եւ ի՞նչ կընէ ահագին Չինաստանը իւր 4-500 , միլիոն բնակչօք . ո՛ւր են

արդի գիտութիւնը և արդի յառաջագիմութիւնը այնպիսի մեծ երկրի մը մէջ, ուր իմացականութեան դաճը դրուած է ստամբութին մէջ, ուր կրօնական յարգանք կայ գիտութեանց համար: Քաղաքակրթեալ աշխարհն բան մը կը կորսնցունէ՞. եթէ վիթխարի Չինաստանն ամբողջովին վերցնէք աշխարհէն:

Եւ տակաւին մարդիկ անմտաբար կը հարցնեն «Ի՞նչ է ճշմարտութիւնը». Տեսնելու համար զայն՝ ձեր շուքն աշխարհէք, տեսէք անոր գործնական և կենսատու ազդեցութիւնը անհատից վրայ, ազգաց, ժողովրդաց վրայ, և մի ըլլաք անհաւատ այլ հաւատացեալ:

Ճշմարտութեան զօրութեան և նորա տեսական ազդեցութեան վրայ մտածած ատեննիս՝ բնականաբար պէտք է յիշեմք Նորա Հեղինակը: Զօրաւոր և մնայուն է այն. զի նորա հիղինակն է Աստուած ինքն: Եւ մեզ խոստացուած է որ ճշմարտութեան Հոգին յաւիտեան մեզ հետ բնակի: «Եւ ես ազաչեցից զՀայր, և այլ միութարիչ տացէ ձեզ, զի ընդ ձեզ բնակեցցէ ի յաւիտեան. զՀոգին ճշմարտութեան, զոր աշխարհս ո՛չ կարէ ընդունել: Յովհ. ԺԳ. 16, 17:

Ո՛ր տառն որ տեսնեմք արուեստի մեծ գործ մը, որ հին դարերէն մնացած է մեզ, բնականաբար մեր խորհուրդներն իսկոյն կը դառնան նոցա հեղինակին. սակայն աւա՛ղ, ո՛ւր են երկրիս բոլոր մեծագործութեանց հեղինակներն: Արձանք, Կոթողք, Բըրդունք դարերէ հետէ յերկինս ի վեր բարձրացեալ կը մնան, մինչ նոցա կառուցիչը ի փոշի դարձած են: Ա-

հա՛, մեզմէ ոչ շատ հեռի կը տարածի Կ. Պոլսոյ Չիարձակարանը, որոյ վրայ ի մէջ այլոց կանգուն կը կենայ Եգիպտական Կոթողը. իւր կողերուն վրայ կը կրէ՝ զարմանալի նշանադրօք արձանագրեալ հին դարերու պատմութիւններ և իւր սրածայր խրոխտ դադարէն երեսուն և հինգ դար մեր վրայ կը նային: Եգիպտական արքայ մը Թոթմէս Գ. կարել տուաւ զայն Նեղոսի քարահանքերէն և կանգնեցուց զայննորա ամանց վրայ իբր 3500 տարի յառաջ: Անդ՝ Եգիպտական երկնից ներքեւ իբր քսան դար կանգնելէ վերջ՝ Թէոփոսիոս, Կ. Պոլսոյ Կայսրը ասկէ իբր տասն և հինգ դար յառաջ կանգնեցուց զայն Չիարձակարանի հրապարակին վրայ, և ահա՛ այդ հին յիշատակարանը, այսչափ դարուց փոփոխութիւններէն և ամէն այլազան պատահարներէ վերջ դեռ ևս ուղղաբերձ կը կանգնի սոյն պատմական վայրին վրայ, մինչեւ մեր ժամանակաց ու Կ. Պոլսոյ արդի բնակչաց փոխադրելով Եգիպտական վաղեմի քաղաքակրթութեան և Բիւզանդեան արուեստի մնացորդներն: Եւ դեռ քանի՞ դարեր պիտի բարձրանայ նա լւին և անբարբառ, սակայն հաւատարիմ աւանդապահ անցեալ հնագոյն ժամանակաց: Ո՛հ, ի՞նչ յաւերժական և փառաւոր յիշատակարան, և սակայն ո՛ւր են նորա հեղինակք: Առաջինը, Եգիպտական արքայն, երեսուն և հինգ դար իւր մուսիայական վիճակին մէջ մնալով՝ դեռ վերջերս հանուեցաւ իւր դարաւոր, անձուկ և մթին սենեակէն, և այն հզօր ինքնակալէն մնացածը սոսկալի կմախք մ'է միայն որ Եգիպտոսի թանգարանին մէջ

ի տես դրուած է հասարակութեան: Երկրորդն, մեծափառն թէոգոսիոս՝ իւր մահէն իւր 800 տարի վերջ հանուեցաւ իւր գերեզմանէն և փողոցը նեատուեցաւ մոլեռանդ և կատաղի ժողովրդեան մը ատելութիւնը յաղեցնելու համար: Արդ, այսօր ձեզ կը ներկայացնեմ ուրիշ կոթող մը, ճշմարտութեան կոթողը, Աստուածաշունչ Ս. Գիրքը: Սա ևս նման այդ կոթողին աւանդապատճառէ, աւանդապատճառն ո՛չ թէ Եգիպտական կամ Բիւզանդեան քաղաքակրթութեանց, այլ հնագոյն և չքեղագոյն ճշմարտութեանց, և մինչ մարդկային կոթողին հեղինակը ոչ ևս են, այս սրբազան կոթողին Հեղինակն Նորա հետ է ցյաւիտեան, և ահա՛ աստի է ճշմարտութեան անպոկական զօրութիւնը: Ժամանակը վերջապէս իր մահիչ զօրութեամբ պիտի քանդէ այս դարաւոր կոթողն իսկ, սակայն ճշմարտութեան կոթողը իւր յաղթական դադաթը երկնից մէջ պիտի բարձրացնէ ցյաւիտեանս, զի ժամանակին աւերիչ ձեռքն երբէք կարող չէ հպիլ այնմ:

Եւ այժմ ցնծութեամբ կը դարձնեմ աչքերս աստ հաւաքեալ Աւետարանի պաշտօնէից կաճառին և իմ խօսքս կուղղեմ առ նոսա խոնարհաբար: Ձեր վրայ կը նայիմ, ո՛վ պատուարժան ծերունի պաշտօնեայք, և կը տեսնեմ որ տարիներն ձեր ճակատաց վրայ բացած է իւր աղօսներն, և ժամանակը ձիւնափայլ մաղերով զարդարած է ձեր գլուխներն: Ձեզ կը նայիմ իբր պատկառելի հայրերու՝ և կը հարցնեմ, զո՞րքն էր երբեք, Հարք պատուականք, որ այսքան երկար տա-

րիներ ճշմարտութիւնը քարոզեցիք, այսօր խնդութեամբ վկայ չէ՞ք կանդնիր ճշմարտութեան քաղցրութեան և զօրութեան: Խրախոյս առէ՛ք ուրեմն, և յարատեւեցէ՛ք հաւատարմով քարոզելու Աւետարանին փրկարար ճշմարտութիւններն, մինչեւ ճշմարտութեան Աստուածը ձեր ճակատներու վրայ դնէ փառաց անթառամ պսակը: Եւ դուք, ո՛վ պատուական երիտասարդ պաշտօնեայք, թոյլ տուք ինձ խոնարհաբար յիշեցնել ձեզ թէ չէիք կրնար ձեր կեանքը նուիրել լաւագոյն և մեծագոյն նպատակի մը: Ոչ մեծատունք, ո՛չ դիտունք և ո՛չ պետական անձինք երբէք կարող են այնքան մեծ ծառայութիւն մատուցանել մարդկութեան որչափ դուք՝ քարոզելով ճշմարտութիւնը և միայն ճշմարտութիւնը: Նուիրեցէ՛ք ուստի ձեր բոլոր ուժերն այդ նուիրական գործոյն և եռանդեամբ շարունակեցէ՛ք ներկայացնել աշխարհի այն ամենահզօր ճշմարտութիւնն որոյ հեղինակն Աստուած ինքն է. հաւատացէ՛ք ի նա, և ինքն ամենակարող Աստուածն յաղթանակէ ի յաղթանակ պիտի առաջնորդէ զձեզ զամենեւին որք հաւատարմաբար կը բարձրացնեն ճշմարտութեան քաղցրագոյն ձայնը:

Նա որ կը պղծէ բնութեան օրէնքը, կը պղծէ նաեւ Աստուծոյ օրէնքը. վասն զի մահկանացուի մը համար անկարելի է գիտնալ Աստուծոյ օրէնքները առանց նայելու բնութեան օրինաց որք նորա գործերն են եւ զորս մարդ կրնայ ստանալ գիտութեամբ եւ փորձառութեամբ:

ԾԱԳՈՒՄՆ

Ե Ի

Ը Ն Թ Ա Յ Ք

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Ի Հ Ա Յ Ս

(Շարունակութիւնն տես թիւ 175)

Երուսաղէմի Ա. Յակոբայ Վանուց Միաբանութենէն Դիտնէսիոս եպիսկոպոս որ յամին 1823 կը գտնուէր ի Պէյրութ, Անգղիարէն լեզուի քաջ հմուտ թիւն ունենալով զառաջինն ծանօթացաւ ընդ Պատ. Կուտէլի և Եղաւ նորա դաստառու Արաբերէնի ու Թրքերէնի համար: Դիտնէսիոս եպիսկոպոս նոյն ատեն թարգմանեց Աստուածաշունչ մատեանը Հայաստան Թրքերէնի, հետեւողութեամբ Հայերէն գրաբար և Արաբերէն Աստուածաշունչներու: Գրէթէ սոյն թանկագին գործոյ կէսէն աւելին լմնցած էր, յորժամ Պատ. Կուտէլ Կ. Պոլիս փոխադրուեցաւ իւր հետ ունենալով թարգմանութեան ձեռագիրն: Բայց 1831 Յուլիս 21 ի Բերայի մէծ հրդէհի առաջ հրոյ ճարակ եղաւ սոյն ձեռագիր: Դիտնէսիոս եպիսկոպոս վերադառնալով թարգմանելով այրած մասերն՝ նաեւ ամբողջացոյց գործը:

Բայ աստի, Դիտնէսիոս եպիսկոպոս ի Պէյրութ թարգմանեց Անգղիարէնէ ի մէջ այլոց «Խաշնարածին աղջկանը Եպիստարեթին երջանիկ մահը» անուն հոգեշահ գրքոյկը, որ սրտառուչ օրինակաւ մը կը լուսաբանէ շնորհօք փրկութեան քրիստոնէական կրօնի հիմնական վարդապետութիւնը: Սոյն

գործոյն վերջաբանն որ «Իմ սիրելի ընթերցող» խօսքովն կ'սկսի, բուն Դիտնէսիոս եպիսկոպոսի գրած յաւելումն է, այն ատենի ոճով գրուած:

Սոյն գրքոյկի մէկ օրինակն Պատ. Կուտէլ 1832 ին զառաջինն յամաքէն Նիկոմիդիոյ ճամբով Պրուսա դնացած պահուէն Նիկոմիդիոյ եկեղեցւոյն գուռը ազքատ ազու մը կուտայ: Տղայն կարդալ չ'դիտնալով կը տանի գրքոյկը Եղնակ Տէր Վրդանէս Գրիգորեանի: Այն երկու քահանայք զորոյ խօսեցանք ի թիւ 173, երես 137, յայնժամ ուշի ուշով զայն ընթեռնելով առաջին անգամ լուսաւորուեցան Աստուածային շնորհաց փառաւոր գործոյն նկատմամբ, և անկից վերջ սկսան քարոզել նաեւ զայն իրենց ժողովրդեան:

Իսկ Աստուածաշունչի Հայաստան Թրքերէնի թարգմանութեան գործը յառաջ տարուեցաւ ի Կ. Պոլիս Պատ. Կուտէլի և Պ. Բանայօթ Կոստանդինոպոլի ձեռամբ: Պատ. Կուտէլ, որ հանրածանօթ է լեզուաբանական և Ս. գրական հմուտութեամբն, բազմաթիւ Դիտնէսիոս եպիսկոպոսի թարգմանութիւնն բուն Եբրայեցերէն բնագրին, Յունարէն եօթանասնիցին և Անգղիերէնի հետ, և հսկի յետոյ ամբողջ գործը ապագրութեամբ ի լոյս ընծայուեցաւ 1842ին, ծախիւք Ամերիկեան Աստուածաշունչի ընկերութեան:

Բարեկարգութեան գաղափարին ջերմապէս յարող Հայոց ամենէն ուշադրաւ և հիանալի յատկանիշն կրնար համարուիլ նոցա մեծ սէրն և յարգանքն առ կենարար Բանն Աստուծոյ: Ոմանք ինոցանէ ամբողջ դիշերներ անքուն կը մնային ընթեռնելով և

ուսանելով զայն, որ առաջին անգամ իրենց ձեռքը կը տրուէր իւրեանց հասկանալի լեզուաւ: Թուէր թէ ամենուն բռնն փափաքն էր գիտնալ թէ, զի՞նչ ուսուցանէ Տէր իւր անսխալ Բանին միջոցաւ, և յարմարել իւրեանց հաւատ և կեանք առ այն:

Տէրոյեանց Չամուրճեան Յովհաննէս պատուելի ում ակնարկեցինք ի վերել թիւ 171, երես 77, ազէտ և մելեռանդ հասարակութեան, և իմաստակ գիտնոց առջեւ իրբել պատգամախօս կը նկատուէր կրօնական ինդրոց մասին: Սա թէպէտ լեզուադիտութեամբ և բարձր տաղանդներով օժտեալ էր իրօք, բայց յոյժ տրամալի էր տեսնել որ, վաճառելով իւր կարողութիւններն ճիշդութեան ընկերութեան ի ծածուկս, կը դորձած էր զայնս ի շնորհս նոցա և ի վնաս ազգին. և ուստի խիղճ չէր ընել մինչեւ իսկ ակներել ճշմարտութեանց դէմ յաճախակի հակառակելու՝ տարօրինակ պաղարկւնութեամբ մը: Այն հին աւուրց մէջ, ճշմարտախնդիր ազգայնոց ոմանք կը փախաբէին վիճաբանութիւններ լսել այլ եւ այլ կրօնական ինդրոց վրայ: Եւ Պատ. Արքիսոզում Իւթիւճեան սոյն միջոցին վիճաբանելու հրաւիրուեցաւ ընդ Չամուրճեանի ի տան նաւրուղեան նիկողոս աղայի որ ի Խաղիւղ, ուր հրաւիրուած էին նաեւ Խաղիւղի ընտրելագոյն դատու պատկանողներէն ոմանք: Վիճաբանութեան սկսուելէ յառաջ, Պատ. Արքիսոզում առաջարկեց որ Հին և Նոր Կտակարաններն՝ իբր Աստուածաշունչ պատգամ, դատուոր ճանչցուն վիճաբանութեան մէջ: Ս. Գրական վկայութիւնք ո և է խնդրոյ մէջ վերջ-

նական վճիռ համարուին: Տէրոյեանց Չամուրճեան պատուելի սոյն առաջարկութեան նկատմամբ դժկամակութիւն յայտնեց ըսելով թէ, «Է՞ր այնքան շատ կուզէք խօսիլ Աստուածաշունչի վրայ, չէ՞ք գիտեր որ իմաստնագոյնք յաշխարհիս անմիաբան կը գտնուին դեռ նորա ճշմարիտ լինելու մասին:» Պատ. Արքիսոզում պատասխանեց թէ, «Ահ՝ այն Գիրքը ճիշդինձ նման տղէտներու համար տրուած է, անոնց օտքերուն ճրագ ու շաւիղներուն լոյս ըլլալու համար:» Սաճ. ճժժ. 15: Եւ յաւելցուց թէ, «Սոյն գիրքը երբէք չէ տրուած անոնց համար որ կուզեն զայն սուս հանել իրենցը հաստատելու համար:» Աւելորդ է ըսել որ ունկնդրաց համազումը Ս. Գրոց և Պատ. Արքիսոզումի կողմնեղաւ:

Այս նոյն Տէրոյեանց Չամուրճեան պատուելին 1812 թուականին հրատարակեց քանի մը տետրակներ իւր հեղինակութեամբ և ճիշդութեան ընկերութեան ծախիւք: Տետրակներն կը կրեն «Վանլը Էրմէնի» մակդիրն: Ժամանակակիցք թերեւս յիշեն նոցա կոշտ և ստայօդ պարունակութիւններն:

Աստուածատուր Պատրիարքի լուսամտ փոխանորդն զորմէ խօսեցանք ի վերել, առաջի բազմաց քանիցս դատապարտած է այդպիսի թշնամական տետրակներ հրատարակելու քաղաքականութիւնն: Կըսէր թէ «Կարող չենք ժխտել թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ ժամանակ առ ժամանակ արտաքուստ սպրդած են աւելորդապաշտութիւններ ու միջորութիւններ զորս մեծաւ ուրախութեամբ

պիտի արտաքսէինք եթէ հասարակ ժողովրդեան ազիտութիւնն ու նախազաւարմունքը արդեւ չլինէին: Այժմ կը վախճամ որ այսպիսի հրատարակութեանց արգելանքն սա պիտի լինի որ Միտիոնարք եւս պիտի հրատարակեն իրենց պատասխաններն, և ազէտ հասարակութեան զայրոյթն պիտի գրգռուի նոյա դէմ և դայթակղութիւններ յառաջ գան ի վնաս բարեկարգութեան:»

Այն ատեն ի Կ. Պոլիս երեք եղբարք կային, որգիւր տիրացու Գամաղիէլի: Երեք եղբարց անուանքն էին՝ Պօղոս, Պետրոս և Յովսէփ, որք իւրեանց հօր պէս դպրութեան մէջ անուանի էին: Պօղոս և Յովսէփ արհեստիւ մատարագործ էին, իսկ Պետրոս, կըրասերն, իւր երկտասարգութեան օրերէն սկսեալ ինքզինքը վանական կենաց նուիրած էր, և ուստի իւր կեանքը կանցունէր ի վանս՝ մատուցանելով խոնարհագոյն ծառայութիւններ վանական հարց: Յետոյ որոշեց բոլորովին բաժնուիլ մարդկային ընկերութենէ և անապատական կենօք, իւր մենակեաց ոմն, ապրեցաւ առ ժամանակ մի, խորհելով թէ այնու զերծ պիտի լինէր ամենայնիւ աշխարհի չար ազդեցութենէն և կարող պիտի լինէր վայելել սրտի ու խղճի այն խաղաղութիւնը որոյ ի խնդիր էր ընդ երկար: Սակայն այդ անապատային կենաց մէջ եւս չգտնելով զոր ինչ կը վնասէր, մեծ յուսախաբութեան մէջ ինկաւ, և ուստի որոշեց դառնալ կրկին յիւր ծննդավայրն, ի Կ. Պոլիս, ուր խրատ արւին իրեն գլմեւ ի Պապականութիւն որպէս զի անդանօր պարբերաբար ի աես եկած ներդրութեան կոնդակներ-

ըննօգտի, և իւր աշխատանջ սիրտն հանգարտի: Հասաւ սակայն իր բաղձանայ. իւր վիճակը կարի յուսահատական եղաւ յայնժամ: Սոյն միջոցին, սակայն, նոր հրատարակեալ Հայաստան-Թրքերէն Աստուածաշունչ մը ձեռքն հասնելով զայն բացած պահուեն՝ առաջին անգամ իւր աչաց կը պտտահին սա խօսքերն. «Ո՛վ բոլոր ծառուածներ՝ ջուրերուն եկէ՛ք. և ստակ չունեցողներ՝ եկէ՛ք, ծախու առէ՛ք, ու կերէ՛ք, եկէ՛ք առանց ստակի և առանց դնոյ գինի ու կաթ ծախու առէ՛ք: Ինչո՞ւ ձեր ստակը կը վատնէ՛ք՝ չէ թէ հացի համար՝ և ձեր վաստակը անանկ բանի համար՝ որ չկըլտայներ, ուղարկութեամբ ինձ մօտիկ բրէ՛ք, որ բարիքներ ուտէ՛ք, ու ձեր հագին պարարտութեամբ զուարճանայ:» Եւ. ԹԵ. 1, 2: Պետրոս յայնժամ գտաւ իսկոյն Աստուծոյ կենարար Բանին մէջ զոր ինչ ի զուր որոնէր էր վանուց, անապատաց և ներդրութեան կոնդակաց մէջ: Ոչ ոք կարող է պատմել այն անբաւ խնդրութիւն և միտիթարութիւն զոր ցմահ վայելեց Պետրոս, արգարութեան համար անօթի և ծաբաւի եզոզ այս հոգին: Պետրոս ալ այնուհետեւ կուղէր և կը փափաքէր իր վայելած ուրախութեան և միտիթարութեան ուրիշներ եւս մասնակից ընել, մանաւանդ իր երկու եղբայրներն: Մեծ ջանք ունեցաւ իր կրտսեր եղբոր Յովսէփին համար, զի նա՝ հանգոյն բազմաց՝ ինքզինք մասնած և գերի ըրած էր մեղաց, հակառակ այն ուխտին որ մկրտութեան ատեն կը կատարուի սատանայէն հրաժարելու և դառնալու ի լոյս աստուածաբնութեան: Մեղ-

սալից խնճոյից մէջ յոյժ կը մեծարուէր հեշտասէր բազմականներէ . իւր յիմարական և անխայել երգոց համար, և դուն ուրեք կը պատահէր որ սոսկալի կերպիւ չարբենար: Երբեմն, դատարկաբանութեան, խեղկատակութեան և պիղծ հայհոյութեանց այն դարչելի աղմերու մէջ երկար ատեն թաւալելէ վերջ՝ կը պատահէր որ կերթար յեկեղեցի, Տէրովը գոհաբանութիւն երգելու, զի գպիր էր:

Պետրոս շատ անգամ կաղօթէր իւր այս եղբօր համար, և երբեմն ուրիշներէ ալ կը խնդրէր որ միանան իր հետ ծոմապահութեամբ աղօթել իւր սիրելւոյն համար, որպէս զի Աստուած ողորմի նմա և պարգեւէ զգաստութիւն: Կը յիշեն ոմանք ժամանակակիցք, որ գիշեր մը Կ. Պոլսոյ թաղերէն միոյն մէջ, երբ սոյն մոռք՝ քանի մը անձինք միացած էին յաղօթս կալ, Յովսէփի զայս իմանալով ճիշդ մերձակայ տան պատուհանին առջեւ նստած կը ծաղրէր զանոնք պիղծ երգերով և սոսկալի հայհոյութեամբք: Իսկ Պետրոս՝ ներսը դառն արտասուօք կը պաղատէր շնորհաց և ողորմութեան անթուին առջեւ չ'համարել զայդ նմա մեղք: Եւ ո՛վ կարէ նկարագրել Պետրոսի ցնծութիւնն երբ օր մը յանկարծ կաւետէր իրեն աղօթակից եղող բարեկամաց թէ՝ «Ուրախ եղերուք ընդ իս, զի գտի չե՞քս իմ զկորուսեալն:» Այո, Աստուծոյ անհասանելի շնորհօքն յաղթուած էր Յովսէփի, և իւր մկրտութեան ատեն իր կողմանէ եղած ուխտին համեմատ «հրաժարեր էր սատանայէն և անոր ամէն խաբէութիւններէն:» Երեւեցեր էր նմա «Շնորհն Աստուծոյ որ վերկիչ է ամենայն մարդ-

կան. որ խրատէն զմեզ զի ուրացուք զամբարշտութիւն և զաշխարհական ցանկութիւնս, զգաստութեամբ և արդարութեամբ և աստուածաշատութեամբ կեցցուք յաշխարհիս:» Տե՛ս Բ. 11, 12: Այսպէս Յովսէփի ալ այնուհետեւ ուրացաւ ամբարշտութիւնը և աշխարհային ցանկութիւնները և զգաստութեամբ և աստուածաշատութեամբ կապէր իւր մնացած աւուրց մէջ: Պարզութիւն, հաւատարմութիւն, անկեղծութիւն իր վարմանց մէջ գեղեցկաբար կը փայլէին: Պարկեշտութեան, խոնարհութեան և հեղութեան հոգւով սիրելի եղաւ առաքինութեան յարդը ճանաչող մարդոց, եւ կը սիրէր զմարդիկ որպէս Քրիստոս սիրեց զինքն, առհասարակ ամենուն բարիք ընելով թէ՛ բարեկամաց և թէ՛ թշնամեաց: Այսչափ ինչ աստ այս անձի վրայ, յետոյ դարձեալ առ ի թ պիտի ունենանք խօսիլ իւր մահուան պարադայից վրայ:

Սոյն միջոցի մէջ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան փափաքողաց նշանաւոր մէկ հանգամանքը կը կազմէր նաեւ նոցա զտրմանալի նախանձն ի լուսաւորութիւն իւրեանց ազգակցաց և բարեկամաց: Այնու վառ զգացմամբ ոմանք ինոցանէ 1842ի ամբան եղանակին Կ. Պոլսոյ «Ալէմ տաղը» կոչուած զբօսալայրը գացին, և քանի մը օրեր անգանօր հոգեւոր ընկերակցութեամբ անցունելէ վերջ, սա որոշման եկան որ, իրենց մէջէն յարմարագոյն անձը զրկեն Փոքուն Ասիոյ ներսի խաւար վայրերը դանուող իրենց եղբարց՝ յաւետումն այն սքանչելի լուսոյն որ Աւետարանով սկսեր էր ծաւալիլ ի Մայրաքաղաքին և ի

շրջակայս: Աղօթիւք և միասնական որոշմամբ ընտրուած անձն էր Եղնակ Տէր Վրթանէս Իրիգորեան Հայրիկն, որոյ ճանապարհորդութեան ծախուցն համար բուն իրենց մէջ անդամօր հանդանակութիւն ըրին և պատրաստեցին պէտք եղած գումարը: Պատմածի մահաէսի Սրապ աղայի որդի մահաէսի Յովհաննէս, առաքինի երիտասարդն եւս փափաք յայտնեց որ իւր իսկ անձնական ծախիւք ինքն եւս ընկերանայ Տէր Վրթանէսի: Ուստի երկուքին ընկերք կատարեցին յայնժամ այդ հոգեւորական ուղեւորութիւն որ պսակուեցաւ մեծ և ցնծալի յաջողութեամբ:

Մինչ այսպէս կը հոգային « վասն եղբարց և ազգականաց ըստ մարմնոյ », չէին մոռնար իրենց շուրջը գտնուող ուրիշ ազգաց իրաւունքներն ալ որք ազիտութեան մէջ և զուրկ Աւետարանի լոյսէ կապրէին, մասնաւորաբար Հրէից հետ նոքա հանապաղ կը խօսակցէին ջանալով համոզել զնոսա թէ Յիսուս Քրիստոս խոստացեալ ճշմարիտ Մեսիայն և մեղաւորաց մի միայն Փրկիչն է, և ուշադրութեան արժանի կէտն սա է թէ, յառաջագոյն թուրքիոյ բնակչաց մէջ հազիւ կը գտնուէր ոք որ տաւելութեան զգացումէ վրաս ուրիշ զգացում մը տածէր երբէք յինքեան Աբրահամու այդ հէք որդւոյ համար:

Սոյն միջոցի յոյժ քաջալերական նշաններէն մին կրնայ համարուիլ նաեւ մեր Ազգի մէջ իգական սեռի յառաջդիմութիւնն կրօնական հետազոտութեանց մէջ: Յայս վայր ընտանեկան աղքեցութեան ամենակարեւոր տարրը կը պակսէր ի սէտս բարեկար-

գութեան: Բայց արդ, ի Կ. Պօլիս երկսեռ բողոքութիւն մը գոյացեր էր Աւետարանական վարդապետութեանց ճշմարտութիւնը ջատագովող որք խոհական նկատումներով չէին մերձեցած որ և է Միսիոնարի, և չէին իսկ լսած նոցա քարոզութիւնն: Ի սոցանէ ոմանք գործնականապէս կաշխատէին տարածելու ճշմարտութեան դիտութիւնը և ծանօթացնելու շատերուն վրկութեան միակ ճանապարհն. այսպէս ոմանք Ս. Գրոց և այլ հոգեւորականաց ընթերցմամբ և ոմանք իւրեանց ազգականաց և բարեկամաց ջանքն կը զարթնուին: Հաւաք՝ որ ըստ Աւետարանի սկիզբն է կենաց՝ այն կայծն է՝ որ տակաւ առ տակաւ տարածուելով հոսկ յետոյ պայծառափայլ բոց մը կը գառնայ և լոյս կը սփռէ ամենուրեք: Ծղբիւ նոյնն էր որ կը տեսնուէր նաեւ նախնի ժամանակաց անկեղծ հաւատացելոյ կենաց ու վարուց մէջ:

(Շարունակելի)

ՎԵՐՋԻՆ ՀՆԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ԳԻՒՏՔ

Ե Ի

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՀԱՒԱՏՔ

(Պատ. ճ. Թ. Սթօն Վ. Ա.)

Բ.

Հիւսիսային Աֆրիկէ վիպական երկիր մ'է: Աֆրիկէ անուամբ մեր մտաց մէջ կը զուգորդին սեւամորթերու, Սուտանցի Արաբներու, անապատի աւաղներու, խորշակի եւ այլ նմանօրինակ սարաքայից գաղափարներ: Չենք նկատեր զայն իբր երկիր մը ուր մարդիկ կը բնակէին երկոտասան կամ հնգետասան դարեր առաջ, իբր երկիր մը գրականութեան եւ գիտութեան սրպիտի էր Աղէքսանդրիա իբր

երկիր մը կրօնի, բանաստեղծութեան եւ վերացական ուսմանց, սրբիւնի էր Կիւրի-նէ ընդ իշխանութեամբ Սիւնեոսի, Հիբրո՝ առ Օգոստինեոս եւ Կարկեդոն առ Կիպրիանոսի եւ Տերտուլիանոսի: Եւ մինչ յոյժ սրտակի չենք յիշեր զԱփրիկէ իրր երկիր մը ոչ միայն Մաճմեատ-կանութեան, այլ եւ Քրիստոնէական կրօնի, բարեպաշտութեան եւ անձնու-րութեան, եւ սակայն էր այնպէս: Քրիստոնէական պատմութեան առաջին վեց դարուց մէջ Հիւսիսային Ափրիկէ եւ տաւել քան զամենեւին Եգիպտոս Քրիստոնէութեան մասնաւոր բնակայրն էր: Աստ սակաւ ինչ շեղինք զայս կէտ լուսաբանելու:

Եւսերիոս նախկին եկեղեցւոյ Քրիստոնէոյ մեծ պատմադիրն էր, եւ բազում նկատմամբ Քրիստոնէոյ եպիսկոպոսի խզճալի օրինակն: Մեծ պաշտական մը, կատարեմէ աշխարհի մարդ մ'էր: Կաթո-ղին կը սիրէր Կոստանդիանոս կայսեր պաշտօնից յարեալ մնալ, եւ մեծ արժէք կուտար այն ժամանակաւոր բարեաց, բարեաց, զորս կայսերական հաճութիւնք իբրեւ տարաքի կը հեղուին եկեղեցւոյ վե-րայ: Յոյժ նման էր այն երկու նշանաւոր անձանց Ուիլիամ Փարսթէյրիսի եւ Կիւ-սէրիթ Պուրնէթի, որք անցեալ դարու սկիզբն կ'ապրէին եւ այց յիշատակը մուսուլմանաց անցելոյն մէջ թաղուելով՝ պատ-մադրի մը պատմութիւն կամ գրամագլխոյն մի մասն կը կազմեն: Քարթիթէյրիս՝ Ուիլ-լիամ Բ. ի ժամանակ Սկոթլանդ հաստատու-եալ եկեղեցւոյն յոյժ նշանաւոր վարդա-պետն ու քաղաքագէտն էր. մի եւ նոյն ժամանակ Պուրնէթ նոյն գիրքն կը գրա-ւէր Անգլիոյ եկեղեցւոյն մէջ: Երկուքին եւս քաղաքագէտ անձինք էին յաւելա-քան կրօնական. առաւել անձկալից էին կազեր ու կոխներ խաղաղեցընել՝ խա-ղաղութեան արտաքին երեւոյթ մը տա-լով, քան եկեղեցւոյ մէջ ներքին միա-թիւն մը ապահովել: Եւ որպէս էին Քա-րթիթէյրիս եւ Պուրնէթ վեց յաջորդական տերունոյն տալով. նոյնպէս էր Եւսե-րիոս իւր ժամանակին: Պաշտօն եպիսկո-

պոս մ'էր, յոյժ պատրաստ ծածկելու կայ-սեր բարոյական թերութիւններն, սա-կայն անձկալից էր նաեւ շահագործելու իւր այլազան պատեհութիւններն՝ անգե-կութիւններ հաւաքելով ի մասին Յիսուս Քրիստոսի կրօնին եւ եկեղեցւոյ անցեալ պատմութեան:

Սակայն լաւ գործ մը ըրաւ, որ կը տարբերէր իւր միւս գործոց հանգամանք-ներէն: Գրեց եկեղեցական պատմութիւն մը որ առաջին երեք դարերու մեր մեծ հեղինակութիւնն է: Սոյն պատմութեան մէջ կը նկարագրէ այն հալածանքներն զորս եկեղեցին կրեց. հեղինակներն՝ զորս ծնաւ, եւ այն յառաջդիմութիւնն՝ զորս կատարեց, եւ այս տեսակեալ վեցիպտոս կը ցուցնէ իւր ամենէն գերազանց եր-կիրն: Մեծ Գիտելիական հալածանաց տ-սեն, որ վեր ի վերոյ տեսեց 10 կամ 12 տարիներ (Գ. դարու սկիզբն). Եգիպտո-սի մարտիրոսք անձնուրութեան եւ ե-ռանգեան դարնիններն ստացան: Եւսե-րիոս կ'ըսէ թէ ինքն անձամբ տկանատես եղած է Եգիպտոսի Քրիստոնէից տա-նին՝ քսանին՝ ի մի առաւր սպանմանն. այս՝, երբեմն 60 էն մինչեւ 100 հոգի մահուան կը մատնուէին մի եւ նոյն ա-տեն. դահլճք իւրեանց ճիւղալոյն գոր-ծոյն մէջ կ'օժանդակէին միմեանց վախն ի վախ գործելով, իսկ Քրիստոնէայք խնդութեամբ սրտի կը յառաջանային մարտիրոսութեան պատիւն ստանալու:

Յոյժ շահագորդական իրողութիւն մ'է որ արդի գիւտք ի ըյս բերած են բազում գրութիւններ, որք կատարեցապէս կը հաստատեն Եւսերիոսի վկայութիւններն՝ նկատմամբ նախկին եկեղեցւոյ վիճակին. վասն զի եթէ նախկին Եգիպտոս կը գե-րազանցէր զայլ Քրիստոնէական եւան-գեան եւ գիտութեան մէջ, արդի Եգիպ-տոս եւս կը գերազանցէր զայլ երկիրս նախ-կին Քրիստոնէութեան նկատմամբ առած կարեւոր նպատակը. միով հետաքրքրա-կան բացատրութեամբ, որ է բարբարոսա-կան եւ կէս հրէական հալէչական եկե-ղեցին: Աստ մի քանի պատմական աւան-դութիւններ ի ըյս բերենք ցուցանելու

Համար թէ ի՞նչ են այն գիւտեր եւ թէ ինչպէս եկան ի լոյս :

Հապէշական եւ նախկին Խպտի եկեղեցիք, նախորդ դարու վախճանին մօտ նշանաւոր իմն եղանակաւ ելան Եւրոպեան մտաց առջեւ : Իննսուն տարիներ առաջ Նաբոլէոնի արշաւանքն յեգիպտոս բազում եղանակաւ ծառայութիւն մ'էր Բրիտանիոյ թագաւորութեան յառաջացման, եւ ի մասնաւորի եգիպտական հնութեանց վերայ ձգած լուսոյն պատճառաւ : Գաղիացի ուսումնականք խաթեցին յեգիպտոս, ուսումնասիրելու համար նորա պատմութիւնն եւ մեծ գործեր յառաջ բերին որք մեծ կարեւորութիւն ունին Բրիտանիական ճշմարտութիւններն ուսումնասիրողի մը, ի լոյս բերին առատ գրական մնացորդներ, որոց թըւականներն կանխագոյն ժամանակաց կը հասնին եւ մեծաւ մասամբ Պապիրոսի վրայ գրուած են :

Այս երկրի մէջ այլ եւ այլ նոր գիւտեր յոյժ հետաքրքրական կերպիւ մը յերեւան եկան : Այս պատմութիւն գրուած է Վոլնէյի ուղեւորութիւն անուն մատենին մէջ որ վերջին ժամանակաց մէջ դուն ուրեք կ'ընթերցուի որ 100 տարի առաջուան միակ նկարագիրն է : Եգիպտոս էր յայնժամ ընդ գերիշխանութեամբ Մահմետական կրօնի մինչ Բրիտանիոյ թիւնն էր փչրեալ եւ արհամարհեալ : Վոլնէյ կ'ըսէ թէ 1778ին Արաբ յիսուն գրչագրեր գտած են ստորերկրեայ վայրի մը մէջ մերձ ի Մեմփիս, որոյ հիմնարկութիւնն ըստ աւանդութեան Յոսեփոս կը վերագրուի : Սորա անուշահոտ մոլորակներու փայտէ տրիդի մը մէջ փակուած էին : Արաբ Գաղիացի վաճառականի մը տարին ի վաճառ, սակայն նա մերժեց զամէնն գնել ըստ սրում նախանշեալ գումարն իւր կարողութենէն վեր էր : բարեբաղդարար գէթ ձեռագիր մը գնեց : Իսկ մնացեալներն գործածուեցան իբր ծխախոտ : Այն միակ հատորն որ զերծաւ այն յիմարական ճակատագրէն էր կարի հին Յունական ձեռագիր մը, որ կը նկարագրէ այն

նորագութիւններն որ եղան Բեդ եւ Գեդ դարերու մէջ Մօէրիս լիճն Նեղոսի միացնող ջրանցին վերայ : Այս կէտին կրկին կը դառնանք, այժմ յառաջանաք ուղղակի պատմութեան գծին մէջ :

Այս ձեռագրաց գիւտն բաւական հետաքրքրութիւն չարժեց մասնաւոր անձանց մէջ, որք տրամադիր էին խորհելու այսպիսի խնդրոց վերայ. սակայն դար մը առաջ շատ նկատումներով այժմեան վիճակէն տարբեր էին իրեր, մանաւանդ ի մասին ուղեւորութեանց եւ գիւտոց : Մամուլն եւ ելեքարականութիւն զարդիս հետաւոր վայրերն լսելի մերձակայութեան մէջ դրած են եւ դրական գիւտերն հասարակաց խօսից նիւթըրած են : Մի քանի ուսումնականք միայն հմտութիւն ունէին այսպիսի գիւտոց նկատմամբ, բայց նոքա եւս կ'ըզգային թէ ժամանակն եւ հեռավորութիւն այնչափ մեծ, եւ ծախք ու վտանգք այնչափ շատ էին որ չէին կրնար այս խնդրոց մասին որ եւ է նպատտ շնորհել. այնպէս որ այս հետաքրքրական գիւտն ոչ մի ուղղակի արդիւնք ունեցաւ : Նաբոլէոնի արշաւանքն շուտ յաջորդեց այժմ եւ ահա եգիպտոս լուսոյ առջեւ ելաւ : Պապիրոսի ձեռագիրք եւ մագաղաթք ուղիորդէն սկսան վաղել եւ ուղեւորք եւ գրօսաչըրջիկք սկսան իւրեանց քայլերն դէպ ի փարաւնաց երկիրն ուղղել : Այս դարու մինչեւ կէսն ձեռագրերու ոչ մի մեծ գիւտ եղած էր, երբ Քարպօն Արեւելից մեհապատաններու վերայ գիրք մը յօրինեց որ այժմ իսկ օգտակար, հետաքրքրական եւ կարեւոր է : լու կը յիշեմ երբ 35 տարի առաջ կ'ընթեռնուի զայս մատեան ինչպէս իբր սղայ հիացայ այն գործի, ինչպէս եւ հեղինակին Խըպտիական ձեռագրաց ի խնդր՝ վիպական ձեռնարկութեանց վերայ :

1837ին սոյն երկին հրատարակութեան յաջորդեց, մի կամ երկու տարուան միջոցին Նիտրեան (Nitrian) ձեռագրերու գիւտն, որք 1840—1860 այնչափ մեծ յուզմունք յառաջ բերին. բայց յետագայ ժամանակաց գիւտեր այս առաջինն

ի խաւարի թողին եւ տնկարելի է բմբու-
նել այն յուզմունքն եւ եռանդն որք այս
գիւտերէն պոստմասեցան: Պատմն Պուն-
սէնի նման հաշակաւոր ուսումնականք
ողջունեցին այս գիւտեր իրր այնպիսիք,
որք ի լոյս կը բերեն նախնական եկեղեց-
ւոյ արձանագրութիւններ եւ պատմու-
թիւններ, ուր դանուած Առաքելական
սահմանագրութիւնք ըստ նմա Առաքե-
լոյ սովորութուններն, ճէսերն եւ գա-
ղափարներն կը յայտնէին: Ժամանակը
շափաւորեց այն մեծ յոյսերն որ կաղ-
մուեցան, այսու հանդերձ Նիթրեան գիւ-
տեր ընդարձակ եւ առատ նպատակներ են
լուստարանելու համար եկեղեցւոյ վաղա-
գոյն ժամանակաց պատմութիւններն,
ուստի նոքա յոյժ մեծ գանձերն եւ ըն-
տիր հաւաքածոյներն կը կազմեն Բրիտա-
նական Մուսէօնին:

Եղանակն որով գտնուեցան այս հաւա-
քածոյք հրահանգիչ է ուղեւորաց: Մր-
Քուրդն լսած էր Նիտրիա վանուց համ-
բաւն, ուստի ուսումնասիրեց վաղագոյն
ուղեւորաց գործերն, որպէս պարտին ը-
նել այն ամենեքին որք կը փափաքին օ-
գուտ յառաջ բերել իւրեանց խուզար-
կութենէն: Նիթրիա՝ Յովսէփոսէն մինչեւ
Ֆիլո կամ մեր Տէրոջ ժամանակէն սխալ
Հրեայ ձգնաւորաց կեդրոնն էր: Գալ եւ
Գալ դարուց մէջ սա բազմաց ապաստա-
նարան եղաւ, որք անսպասի ամայու-
թեան մէջ խոհմանց համար մենութիւն
կը փնտռէին, որպէս եւ ազատութիւն
հալածանաց ծախիչ սուրէն: Միջին դա-
րուց մէջ Նիթրիա էր մեծակեցութեան
ազրիւրն եւ դարիծակն, ուր առատ դրա-
կան գանձեր կը պահուէին:

Ժիւղ դարու մէջ յԱնգլիա եւ յԱրեւմ-
տեան Եւրոպա Արեւելից ուսմանց համար
նոր խանդ մը փառեցաւ: Լօտ Արքեպիս-
կոսոսն առատաձեռն պաշտպանն էր այն
գործոյն եւ յՕքսֆորտ եւ ի Քէյմպրիձ
Արարերէնի ուսման համար դատախօսու-
թիւն հաստատեց: Լաշէր Արքեպիսկո-
սոսն այն ժամանակի առաջին արեւելա-
գէտն էր որ առատ ստակ ծախսեց գնե-
լու համար այն թանկագին ձեռագրեր եւ

ի խնդիր նոցա այլ եւ այլ գործակալներ
որոնեց յարեւելա: Արքեպիսկոսոս Լաշէ-
րի նամակներն իւրաքանչիւրն 600 էջեայ
ութածալ հատորներ կը կազմեն ուր նկա-
րագրուած են արեւելեան բարուց եւ
ուսմանց վրայ հետաքրքրական ծանո-
թութիւններ: Յայտն ուրիշ աղբեցու-
թիւնք եւս միացան: Յայնժամ Անգլիա-
կան եկեղեցին մեծ հակառակութիւն ու-
նէր ընդդէմ Հռովմէական եկեղեցւոյն
եւ իրր օգնութիւն Արեւելեան եկեղե-
ցեայ գաշնակցութիւնն կը խնդրէր եւ աշ-
խուժիւ կը ջանար արեւելեան պատրիար-
քաց մէջ համախոհութիւն յառաջ բերել:
Անոնցմէ մին, Կիւրեղ, Աղէքսանդրիոյ
պատրիարքն օքսնչեկի գիրք մը ի նուէր
դրկեց ձէյմս Ա. ի: Գիրքն Աղէքսանդրի-
նոսի Օրինագիրք կը յորջորջուի եւ այժմ
Բրիտանական Մուսէօնի մէջ Նոր Կտա-
կարանի ճշգրութիւնն հաստատող առաջ-
նակարգ հեղինակութիւններէ մին է:

Բայց արեւելեան լեզուաց ուսումն յա-
ռաջ վարող աղբեցութիւնն վաճառակա-
նութեան եւ առեւտրոյ ընծայելի է յա-
ւէտ: Անգլիացի վաճառականք առեւ-
տրական կեդրոններ հաստատեցին Արե-
ւելից ծովեզերեայ քաղաքաց մէջ որպէս
ի Զմիւռնիա, ի Պէյրութ եւ յայլ տեղիս:
Նոքա սոսկ վաճառականութեամբ չյա-
գեցան. իւրեանց կրօնն եւս տարին,
մատուանապետութիւններ հաստատեցին
ուր կը յաճախէին Օքսֆորտի եւ Քէյմպրի-
քիձի ամենէն նշանաւոր դպրոցականք
որք կանձկային Երբոյական, Արաբական
եւ Սիւրիական լեզուաց ուսմանց մէջ
կատարեալ հմտութիւն ստանալու: Օրի-
նակի աղագաւ, Փօքօք՝ ձէյմս Ա. ի ժա-
մանակ Օքսֆորտի ամենէն նշանաւոր Ա-
րեւելագէտն էր: Երկիցս Արեւելից մէջ
մատուանապետ եղաւ:

Կարողւոյ Բ. ի ժամանակ Տօք. Հըն-
թինկիթըն թողուց զՕքսֆորտ եւ յարե-
ւելս մնաց ոչ սակաւ տարիներ, անձ-
նուիրարար աշխատելով եւ ծառայելով
իւր հայրենակցաց համար եւ միանգա-
մայն զբաղելով արեւելեան ձեռագիրնե-
րու հաւաքմամբ, որոց բազումք կը վար-

դարեն Պօտլէյեան մատենադարանն : Տօք. Հընթիսկիթընի կենաց պատմութիւնն եւ նամակներն թաղուած են լատինարարատ կենադրութեան մը մէջ որ Տր. Թօմաս Սմիթ հի երկասիրութիւնն է : Այս գործ Աննա թագուհւոյ ժամանակ քաջածանօթ էր եւ այժմ գրէթէ մոռցուած կամ մի քանի ուսումնականաց միայն ծանօթ է , այնպիսեաց որ կը հետաքոսեն Պօտլէյեան մատենադարանն եւ գրչագիր հաւաքածոյն : Ուստի քիչեր գիտէին թէ այս առաջին Անգլիացին որ ուշագրութիւն հրատարեց ի Նիտրիա եւ նորագրական ծածկեալ գանձն՝ նոյն ինքն Ռոպէրթ Հընթիսկիթըն էր որ 1678ին մերձեցաւ այս անասարտի փանուց ի խընդիր Իգնատիոսեան նամակաց եւ հեռագրաց :

Յոյնմէտէ ուսումնականաց աչքեր կը դառնային ի Նիտրիա , վայր մը ուստի շատ բաներ կ'անկալուէին : 1837ին Մր. Քուրզոն այցելեց այս մենաստաններ . եւ որպէս զի լաւ գնահատուին իւր ուսումնասիրութիւնը՝ կարգաւ հարկաւոր է ի վերեւ անդ յիշուած գործն : Իւր գրած պատմութեան մէջ կը կարգանք թէ Արարաց անուշահոտ ծխախոտներու համար սածած տեղն միայն չէ որ վտանգ կը սպառնայ հին գրութեանց գոյութեանց : Արեւելից միանձունք չեն այլ եւս այն ուսեալ անձինքն որպէս էին երբեմն : Վասն զի Քուրզոն ինքն անձամբ տեսած էր որ միանձունք ձեռագրերն կը գործածէին իբր վտիաթ կամ բարձ , եւ իբր մոհճակալ , որպէս զի իւրեանց ոտներն խնամութեանն պահեն , մինչ այլ տեղեր տնայն չը գիտէին իսկ թէ ինչ ունին պահունի : Նիտրեան միանձունք ի սկզբն անդ ուրացան որ եւ ձեռագրոց գոյութիւնն , բայց Քուրզոն սրտագեղբու արդարանալի , լաւ եւս սիրելի , գործածութեամբ բացաւ նոցա սրտերն եւ առատ գումարներու առաջարկութեամբ շարժեց նոցա շահասիրութիւնն , եւ այսպիսեալ կարողացաւ ընդունուիլ իւրի մտաւնն , ուր ճիշդ երկու ոտք թանձրութեամբ գտաւ Սիւրիական խաւիական

ձեռագրեր որոց բազումք տարուեցան Բրիտանական Մուսէոնի ապահովագոյն պահարանն :

Այսպիսի էր Նիտրեան գիւտերու սկզբնաւորութիւնն , բայց եւս առաւել մեծագոյն եւ առատ գիւտ մը ի լոյս եկաւ վերջին տարիներու մէջ :

Նիտրեան ձեռագրոց գիւտեր Խալսի եւ Արար հասարակութեան ուսուցին յեղիպոսս ծածկեալ միացած ձեռագրոց արժէքն , յայնմհետէ միշտ աջալուրջ գանուած են : Իբր 12 տարիներ առաջ լուր չընցաւ թէ Եգիպտոսի աւագոց մէջ մի քանի նոր գիւտեր եղած են , որ սակայն ստոյգ բան մը չէր : Յամին 1877ի մեծաքանակ Պապիրոսներ բերուեցան Ադէքսագրիոյ Գերման հիւպատոսին , որ գնելով դայնա դրկեց ի Պէրլին : Այնպէս կ'ըսուէր թէ այդ ձեռագրեր գտնուած են մերձ ի Ֆայում , Գահիրէէ 50-60 մղոն դէպ ի հարաւ բերրի երկիր մը . ուստի կ'ըստանայ Գահիրէ իւր պողեղէններն եւ բանջարեղէններն : Այս զրոյց հետաքրքրութիւն չարժեց եւ այն մեծ Եգիպտաւանն Պրոկշ , «Եգիպտոս ընդ իշխանութեամբ Փարաոնաց» մատենին հեղինակն , պեղումներ ըրաւ Ֆայումի աւագոց մէջ ի խնդիր գրութեանց , որք սակայն քիչ յաջողութիւն ունեցան : Արաքք իւրեանց գաղտնեաց արժէքն տարված էին այլ եւս , մի քանի փոքրիկ գիւտեր միայն եղան , այսինքն նոր կտակարանի մի քանի մասունք , եւ Արիստոտէլի եւ Եւրիբիտէսի գրութեանց հատակոտորներ :

Սակաւիկ մը յետոյ , Աւստրիացի Արհիդուքսն Ռէնէր ուղեւորութիւն մ'ըրաւ յեգիպտոս : Իւր գրից , հարստութեան եւ այսպիսի խնդրոց մէջ իւր հետաքրքրութեան համբաւն Արարաց շահասիրութիւնն գրգռեց . ուստի ամէն դարու առատ ձեռագրեր բերին ի վաճառ սոքա կը հասնէին նախ քան զՔրիստոս 1200 էն մինչեւ ի թուական 900 Յ . Տ : Սոյն գրութեան թիւարժէք էին եւ կը պարունակէին ամէն առարկայ ամէն լեզուաւ . նամակներ , դաշնագրեր , կոյտերական եւ արքայական հրովար-

տակներ, Սուրբ Գրոց համարներ, պատարագի խորհուրդք, վիպակներ եւ դասական գործեր, մեհնադրութեամբ եւ Խալի, Լատին, Յոյն, Եբրայական, Պարսկական եւ Արաբական լեզուներով: Բնականաբար այսչափ առատ ձերագրոց գիւտն մեծ յուզմունք պատճառեց: Վիէննա տարուեցան ասոնք ուր մասնաճիւղ մը կազմուեցաւ զասոնք ուսումնասիրելու պաշտօնով եւ մի քանի նախա-Քրիստոսեան եւ յետ-Քրիստոսեան հնութիւններ ի տես եկան:

Արդ պատշաճ է հարցընել թէ ասոնք ինչպէս պահուեցան: Արարք ինքեանք բացատրութիւն կուտան նախորդ դարու գիւտից նկատմամբ: Կ'ըսեն թէ յիսուն հատորներ գտած են աւագի տակ մտնաթղեկեայ արկղի մը մէջ փակեալ եւ այսպէս կը լուսաբանեն Երեմ. ԼԲ. 14 համարն ուր Մարգարէն ուղերձ մ'ընելով առ Բաբել կ'ըսէ «Ձօրաց Տերը՝ Իսրայէլի Աստուածը այսպէս կ'ըսէ. Այս մուրհակը, այս կնքուած ոտացուածքի մուրհակը եւ այս բաց մուրհակը ա'ռ եւ զանոնք հոգէ ամանի մը մէջ գիր. որ շատ օրեր մնան»: Նիտրեան գրուածք ըստ սովորականին թանգարանին մէջ պահուեցան ուր ի պատճառս հսկողաց եւ պահապանաց տգիտութեան եւ անհոգութեան ստաւել վնասուեցան: Ֆայումի ձեռագիրք ըստ երեւութիւն այն վայրի արձանագրութեանց կը վերաբերէին որ դարեր տնցնելէ վերջ ժողովրդաբու մէջ մասամբ այրեցան, իսկ մնացեալք ընդ հողով թաղուեցան: Իրաւութիւն մ'է նաեւ թէ արկղին բնութեանէն կտրենք նոյն օրինակ գիւտեր ակնկալել. գիւտեր որ եգիպտական հմտութեանց վերայ մեզ նորանոր ծանօթութիւններ կ'աւանդեն: Աւագն սքանչելապէս կարէ անաղարտ պահել զայն որ աւանդ տրուած է իւրեան: Նախնեաց անհամար պեղմունք եւս օգտարեւր եղած են ի շնորհս յաջորդական հակամարտ կրօնից. իմա Կռապաշտութեան, Քրիստոնէութեան եւայլն. զի սոքա կը թաղէին իւրեանց մեծարժէք բաներն, եւ ո՛ր գիտէ գեռ քանի մեծ

հորոտութիւն թաղուած կը մնայ:

Քուրզոնի մէկ պատմութիւնն սքանչելապէս կը լուսաբանէ զայս կէտ: Սա կէս դար առաջ, այն գիւրապէսիկ ժամանակաց մէջ, կը յաճէր շուրջ զԹեփէիւ, ուր վիմափոր գերեզման մը իբր առանձնափայլ ընտրած էր եւ անդ կը մնար ուսումնասիրելու եւ հետազօտելու համար հին գրքեր: Խալի հիւանի մը հետ ծանօթացաւ, որ կը պատմէր մերձակայ Քրիստոնեայ եկեղեցւոյ մը պատմութիւն: Յետ ոչ սակաւ վարանման յայտնեց թէ վանուց թանգարանն գեռ եւս ի գոյութեան կը մնայ, թէպէտ եկեղեցին կործանած եւ ամայացած է: Ուստի որոշեցին գիշերայն այցելել այն վայրն: Մը. Քուրզոն հետեւեցաւ իւր առաջնորդին՝ գէպ ի մեկուսի վայր մի գերեզմանաց մէջ, ուր իջան խճալից փոս մը եւ վաղեմի շիրմի մը գոնէն ներս մտան: Նախ մտան շիրմային գաւիթ մը, եւ ուրիշ գոնէ մը մի այլ խուց՝ եւ անտի երրորդ գոնէ մը մի այլ հայակապ ոտորերկրեայ գաւիթ որ չորս քառակուսի սիւներով երեք դասուց բաժնուած էր: Անդ շուրջանակի կային եգիպտացի թագաւորաց եւ իշխանաց պատկերներ, ուր գտաւ նաեւ Խալիական թանգարան մը զոր մի քանի ճրագներու միջոցաւ ըննեց:

Իւր ուսումնասիրութիւնք յանկարծ ընդհատուեցան գիպուածով մը որ եթէ պաղարիւնութեամբ պատմուի բաւական ծաղր կը պատճառէ եւ որ սակայն մեծ սոսկում կ'ազդէ անձի մը որ երկրի տակ հորիւրաւոր ոտք խորութեան մէջ կը գտնուի, անձի մը ոյր ջիւղեր գրգռեալ եւ երեւակայութիւնն վառեալ է: Մեր ուղեւոր գեռ նոր նտած էր ընթեռնելու համար մեծահասար գիրք մը, որ այն հաւաքածոյին հնագոյնն կը թուէր լինել, երբ ողջոյն անձաւն կրկին եւ կրկին դղրդեցաւ սոսկալի գոռմամբ: Ամենէն արիասիրտն իսկ նման պարագայի տակ սարսափահար պիտի ըլլար, ուստի դարմանք չէ որ այս հալածական Խալին սոսկաց: Պնդիւ սկսաւ վազել, իրեն կը հետեւէր Մը. Քուրզոն, որ ինքն եւս կը

խոտտութանի նմանապէս անհանգիստ կը զգար ինքզինքը։ Իւրեանց արտօրանքէն ճրագներ չիջան, սակայն որովհետեւ հիւսնը քաջ տեղեակ էր այն վայրին՝ բընաւ չ'ընդեցաւ եւ գիւղիւն ուղիւ առաջնորդեց։ Բայց ինչ մեծ էր իւրեանց զարմանքն երբ բացօդեայ վայրն հասնելով տեսան թէ մօտակայ գիւղին վերաբերեալ թափառիկ էջ մ'է, որ գոգցես իմանալով հիւսնին գաղտնիքն եկած էր խռովել Անգլիացւոյն անգործամուծութիւնն եւ ուսումնասիրութիւնն։ Գէտքն թէպէտ ծաղրառիթ եւ սակայն հրահանգիչ է։

Քուգօն մտանի մը մէջ չորեքհարիւր տարուան գրութիւններ եւ ուրիշ մի քանիներ չիրմի մը մէջ արկղիկով մը պահուած գտաւ։ Սոքա ի բաց առեալ մի անձ տմենուն անձանթ էին։ զորս Արաբք աւաղոյ տակ թաղած էին։ Ո՞գիտէ քանի՞ նմանօրինակ գիւտեր աշխոյժ եւ փութաջան հնախուզի մը աշխատութեանց կը սպասեն։ որպէս զի յերեւան ելնեն լուսաբանելու խաւարակուռ անցեալն եւ հաստատելու Աստուածաշունչի պատմութիւնն։ Վասն զի ի վախճանի սոյն յօդուածոյ կարեմք յաւելուլ թէ աստ յիշուած ձեռագրերու եւ ոչ մին կը հակասէ կամ աններդաշնակ է Աստուածային յայտնութեան եւ նախկին Քրիստոնէութեան։

Այս՝ ինչպէս յետագայ յօդուածով պիտի յայտնենք այս նոր գիւտերու մէջ Ս. Գրոց կրօնին համար անթիւ փաստեր եւ հաստատութիւններ կը գտնենք։ Գիւտերէն ոմանք արժէքաւոր են մանաւանդ վասն զի բարոյական զգուշութիւններ կուտան, յորս չարաչար կը թերանան ու կը սխալին Ս. Բանի եւ Քրիստոնէութեան հակառակորդք։ Ս. Գրոց այլ եւ այլ հատուածք ձգելու չեն համաձայնիր այն իրողութեանց եւ գիտութեանց զորս այժմիկ գիտենք ու կը տեսնենք։ Մարգիկ յանկարծ կը վճռեն թէ Աստուածաշունչն սխալ է, ընդհակառակն զիրենք անսխալ համարելով։ Նոքա թերի են մտային զգուշութեան մէջ եւ չեն հա-

մետաւ վասն զի կը մոռնան թէ բնութեան եւ տեղական երեւոյթք փոխուած կրնան ըլլալ Աստուածաշունչն գրուելէ վերջ, եւ կամ թէ մարդկային հմուտութիւնն թերի կրնայ ըլլալ։

Այս մտային վասնդին լուսաբանութիւն մը կը գտնենք վերոյիշեալ գրութեան մէջ։ Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ Յովսէփ նահապետ Մօէրիա լիճն շինել արւաւ որպէս զի աւելորդ ջուրն անդ ամբարուի։ Լճին շրջագիծն հարիւր մղոն էր։ սակայն լիճն իւր գրիւք հանգերձ այնպէս անհետացած է, մինչեւ իւր դոյութիւն իսկ վիճմանց առարկայ եղած է։ Բնութեան ազդեցութիւնք եւ անպատի աւաղոյ հոսանք գոյազուրկ ըրած են այն լիճն։ Սակայն Գրք դարու մէջ զեւ եւս զոյ էր, վասն զի Վոլնէի առեւնէ մնացած գրութեանք մը կայ որ զերծ մնացած է Արաբաց ծխախոյտերու մէջ յաճիւն դառնալէ։ Այս գրութիւն միջերկրեայ լճին նորոգութեանն աշխատողոց արձանագիր մ'էր, ուր կ'երեւէր նաեւ նոցա վարձուց չափն։ Արդ եթէ Ս. Գիրք այսպիսի բանի մը գոյութիւնն հաստատէր, բան մը ոյր հետքն իսկ մնացած չէ, քանի՞ անգգոյշ խորհողք ծաղրանօք մատնանիլ պիտի ընէին զՍ. Գիրս իբր ուստ եւ սխալ։

Եւ որպէս գիտութեան նոյնպէս եւ պատմութեան հետամուտք կը սորվին իմացականութեան եւ խոնարհութեան կարեւոր գտան, որպէս զի համբերութեամբ ծանրանան իրաց եւ իրողութեանց վերայ եւ ստանան այն պայծառագոյն լոյսն որ կուգայ յերկնուստ խոնարհ եւ ուսումնառանք հոգիներու վերայ։

(Շարունակելի)

Կ. Մ. ՄԱՆԱՎԵԱՆ

Ով որ անհաւատարիմ է իւր կոչմանն հիմնական սկզբունքներուն՝ կ'ոնուի թէ ոչ պիտի յայտնուի, եւ անհնարին է որ նոյնի մէջ յարատեւ յաջողութիւն ունենայ։

ՊԱՐԱՊՈՅ ԺԱՄԵՐ

(Շարունակութիւն Տես քիւ 172)

Կար Միացեալ Նահանգաց մէջ մի ժամանակ յորում մանկավարժն պարտէր եկեղեցւոյ զանգակն հնչեցունել իբրեւ ժամկոչ, դպրոցն և եկեղեցին աւել, մեռելներու զերեզմաններն փորել, և եկեղեցւոյ ժողովներուն մէջ ամենէն առաջ ներկայ գտնուիլ: — Երեք Դար առաջ էր այս սակայն: Եւ այս օր տուն և իններորդ Դարու Հայ մանկավարժն 16րորդ Դարու մէջ կապրի. նա վարժապետ է և միանգամայն ժամկոչ: Նա ժամկոչ է և միանգամայն քարոզիչ. հարուստ մի Զօրպանիի զաւակին ձեռքերուն տուած իր երկեակ հարուստ ամենակարող է զինք պաշտօնանկ ընել և իրեններովն հանդերձ սովամահ կորսուելու մատնել, իսկ իր եկեղեցական պաշտամունքներէ երբեմնակի բացակայութիւնն քրէական մի յանցանք է որ ժան Հիւսի խարոյկին մէջ միայն կրնայ քառուիլ և կամ Դարուսի անիւին վրայ: Ահա մի կարգ գերիներ. ո՞վ պիտի ազատէ զանոնք, ո՞վ Լինգլն: Ո՞վ պիտի մտնէ ի Հայս խարազան ի ձեռին, ո՞վ Նագովրեցի, շահամոլ հացկատակներու զարշելի սեղաններն կործանելու, Ազգային կրթութեան նորոգ սահմանադրութիւն մի յօրինելու, մանկավարժին իր պաշտօնն հաշցունելու և Հոգաբարձուին իրն. աղային իր շաւիղն զիտցնելու և Զօրպանիին իրն: Միացեալ Նահանգաց նման հզօր Տէրութիւն, որ իր ուսումնարաններով հրաւէր կը կարդայ ամբողջ աշխարհի, տակաւին յառաջադիմութեան նախանձաւոր՝ քառորդ դար առաջ խրկեց զՓօֆ. Սթօյ յԵւրոպա, Եւրոպական Դպրոցներն քննելու. Էր

մեր չեմք խրկեր մեր Դեպքանն Տիեզերաց ամեն անկիւնը չափելու և մեզ բերելու ժողովրդային կրթութեանց լաւագոյն դրութիւնն, որ միանգամ սա մեր Ազգային Վարժարաններու մէջ լեցուած մատաղ սերունդի Եզեկիլէեան անհամար չորսկորներն վերակենդանանային նորոգ մի կենաց վարդաժիծաղ արշալոյսն ողջունելու: Եւ սակայն մեր եմք այն ազգ, որ եթէ անկարող է ներկայ դրութեանց և հաստատութեանց դէմ որոտացօղ Գալիլէոներն հաւատարմական խարոյկներով վախցնելու, զեթ անտարբեր կը մնայ նոցա առջեւ Զաքարիայի նման մունչ և խուլ: Գանգատներու ամպեր կորոտան, ասուպներու շտապաւ կանցնին այնք, և մինչ ամբողջ տիեզերք կը շարժին մեր շուրջ, մեր ոչնչութեան դաշտերուն մէջ Յեսուայ լուսինին նման մեր վրանն կը կանգնեմք յախտեանս հոն մնալու: Եւ յորժամ ժամանակին ահեղ զանգակ զօղանչէ մեր դազողին վերեւ, — զի ազգեր իսկ կը մեռնին որպէս անհատք — ապագայն մեր դամբարանի վրայ պիտի փորագրէ նոյն արձանագրութիւն, զոր նա փորագրեց Յովսէփ Բ.ի շիրմին վրայ. — «Հոս կը հանգչի մի Ազգ, որ ամենագիւ ի պատակներով հանդերձ և ոչ մի ծրագիր ի զործածեց»: Դառնայ սակայն Միացեալ Նահանգաց:

Հանրապետութեանս հասարակ դպրոցի սքանչելի դրութիւն եւս ունեցած է դժուարութիւններ որոց ընդդէմ պատերազմելու, տակաւին պէտք ունի: Նոր դար նոր դժուարութիւններ կը յարուցանէ: Բիւրիժաններու օրերն ժողովրդական դատարարակութեան մէջ մի կոթող Աստուծոյ խօսքին անպեղեւուն խարխալներու վրայ էր հաստատուած: Առաքինի

ուսուցիչն Նազովրեցիին պատմութիւնն՝
կը սորվեցնէր դեռատի մանկան վաղա-
գոյն քան զՄակեդոնացւոյնը։ Նա երկ-
նից պատգամը կը կարդար ամէն առաւօտ
իր մատաղերամ հօտին առջեւ և մա-
նուկներն Յիսուսի կը ներկայացնէր օրհ-
նելու։ Եւ սակայն, ո՛վ հրաշքիս, թող
Բիւրիթանք ելնեն այս օր իրենց գերեզ-
մաններէն և տեսնեն իրենց պաշտած
Աստուծոյն Յայտնութիւնը դո՛ւրս վերն-
տուած հասարակաց վարժարաններէն։
Ա՛յն գիրքն, զոր Բիւրիթան աղջիկն իր
կուրծքին վրայ ծալած, իր եղբայրն իսկ
վայրագ հնդիկներու դէմ զինքեանս
պաշտպանելու համար հրացանն ուսին
վրայ նետած Փետրուարի ձիւնին, սա-
ռին և փոթորկին մէջէն երկիւղ ի սիրտ
կը յառաջէին յեկեղեցի։ Եւ մինչ զամ
քան զգամ բարբարոս զրականութիւնք
Քսենտիոնք, Հովերք, Պղատոնք, Արիս-
տոտելք, Տակիտոսք, Վերգիլք, Կիկերոնք
և բանակ մի այլոց զամ քան զգամ մուտ
կը գտնեն հասարակաց բարձրագոյն վար-
ժարաններու և գօլլէճներու սրահից մէջ,
Աստուածաշունչ տակաւ իր ոտից կըռ-
ուանն կը կորսնցնէ և Նոյի աղաւնւոյն
նման իր խրկողին կը վերադառնայ։ Եւ
մինչ դեռ Նազովրեցին կը լռէ այլ ևս
իր պատգամներն, Բիւրիթաններու կեն-
դանի Աստուծոյն սեղ կ'սկսին իշխել մեր
հաստատութեանց մէջ Յունաց Զեւոն և
Լատինաց Ճիւփիթըր իրենց միլիոնաւոր
արքանեակներով։ Զի այս մեր գրակա-
նութեան ոսկի դա՛րն է։

Հովերի գնահատողներն երբէք պիտի
չմոռնան յիշել թէ Մակեդոնացի Ասիւծը
իր բոլոր արշաւներուն մէջ իր հետ կրեց
Եղիականն, ոսկեայ տապանակի մի մէջ։
Ա՛յդ էր՝ ամոր տապանակ ուխտին, որոյ
մէջ կը հանգչէր իր արիւննուշտ պա-

տերազմներու ոգին, և որոյ առջեւ պիտի
փշրէին մեծամեծ ազգերու Դագոններ։
Քանի՜ տապանակներ, քանի՜ բարձեր
իրենց հիւրասիրութիւն մատուցին, ար-
դարեւ, Աստուծոյ Շունչին յորմէ յե-
տէ նա իջաւ երկնքէն։ Եւ մինչդեռ տա-
կաին բիւրաւոր կուրծքեր իրենց զըռ-
ներն լայն կը բանան այդ երկնաւոր հիւ-
րին, նա այս օր մեր այս ԼԾրոգ դարու
ամենալուսաւոր ժողովրդեան վարժա-
րաններէն, ուր են մեր լուսաւորու-
թեան ամենրնոյն բանակներն, կը
վռնտուի, մինչ մեր ճենեալք Հովերի
Եղիականն կը պաշտեն ոսկեայ տապան-
ներու մէջ և կամ Վերգիլի Ենէականն ի-
րենց ծոցը։ Եւ էր այս ամենայն։ միթէ
հասնծ է ժամանակն, յորում զաղիական
յեղափոխութիւն Արեւմտեան կիսագուն-
տի մէջ իր ահռելի արձագանգն բարձ-
րացնէ, գնմ մի ևս թշուառ մարդկու-
թեան կանաչագարդ դաշտօրէից վրայ
ծաղկող Ովասիաներուն վրայ կապելու
սկեպտիկութեան Հեքլաներէ բղխող դժո-
խային լաւաներու հոսանքներ, մինչեւ
որ տիեզերք բռնկի, տարերքներն լուծ-
ուին, և այլ ևս երկիր արեգին բոլոր-
տիք իր շրջանն վարէ, սոսկ փլատակաց
և աւերակներու մի զարհուրելի գունտ։
Քա՛ն ինձ մեծամեծ ազգերու հաստա-
տութեանց առաստաղներու վրայ կան-
գուն՝ ողբանուագ բուի մի նման հսկայ
դամբարաններ՝ գուշակել բարգաւաճող
ժողովուրդներու։ Եւ սակայն սկեպտի-
կութեան աւերիչ Հետրայն նոյն ճամբով
կը սողոսկի մեր այս մինչև ցարդ անա-
ռիկ բերդերու մէջ, ընդ որ Աւետարանն
դուրս կ'ելնէ հալածական։ Եւ եթէ նա այս
որ միջօրէի արեգին ճառագայթներէն
թմբած քնանայ, վաղ կամ անագան
պիտի զարթնու սակայն կատաղի՝ իր

սարսափելի թոյնն զգալի ընելու մարդկութեանն անշնարհաժառաղ սրտի երակներու մէջ, որոյ գլուխներն եւեւ մի Հերակլէս փորձէ խորատակել, նոցա տեղ նորեր պիտի պոռթկան, տակաւին իրենց աւերիչ թոյներն ցանելով ամէն կողմ։ Եւ սակայն սոյս է երկիրն ուր ժողովորդն կիշխէ։ Բաբելոնի Աշտարակի ներքեւ Որ Էի խառնակած լեզուներ այնքան բազմաթիւ չէին որքան այսօր այս նոր Բաբելոնի աշտարակներու տակ կը խօսուին միմեանց անհասկնալի։ Քէյփ Գիլբերթն մինչև Լօփամկա, Ենիսէյն մինչև Բօնկօ ամէն լեզու և ամէն կրօնք իրենց ներկայացուցին ունին աստանօր։ Եւ յորժամ Բողոքական դատարանին Աստուածաշունչն կարդայ և Տէրոջ օրհնութիւնը խնդրէ իր հօտին վրայ, ահա իսկոյն իր փոքրիկ Հրեայ աստուհւոյն խղճմտանքը կսկսի ցաւիլ, զի իր ուսուցիչն կը յանձնէ իր անտիական աստուհին լեղէն Յիսուսի օրհնութեանը, զոր իր նախահարք 18 դար առաջ «Հիւսան Որդին» կոչեցին և զոր Պոնտացի Պիղատոսի ձեռքը մատնեցին միանգամ ընդ միշտ իր յիշատակը ջնջելու։ Իսկ միւս կողմէն Հռովմէացւոսն պատուանին կը կատարի իր ուսուցչին այդ հերետիկոսութեան գիրքը կարդալուն համար։ Դեռ նա չէ մոռցած Լուտերի Վատիկանի վրայ արձակած Թնդանօթներն, իսկ Պապին նորա դէմ արձակած հազար երկու նգովքներու նկատմամբ իր հօրէն լսած դատախօսութիւններն զեռ իր ականջաց մէջ կը հնչեն։ Նա գլխատիչներու կացիներն տակաւին կը յիշէ, իսկ հաւատաքննական խարոյկներու բոցերն ամէն օր նորոգ զոյներ կտանան իր Թարմ մտքին մէջ, և միմէ այս ամէնէն ետք աշխարհաբար աւետարան կարդալու հե-

րետիկոսութեան վրայ հաշտ աչօք կրնայ նայիլ զեռահասակ Պապականն։ քանի որ Պապն տակաւին պատրաստ է «Յաւիտենական քաղաքին» մէջ ամենակծունգովքներու Պանդորական տուփովն։ Մի այլ կողմէն, սակայն, կենէ փոքրիկ անհաւատն։ Իր հայր պատուիրեց նմա չհաւատալ Յիսուսի։ Եւ երբ ուսուցիչն Նազովրեցւոյն կենսագրութիւնը կը ջանայ սորվեցնել իր շիշխողի աշակերտին, նա արդէն Վօլթէոյի Թունովն արքած իսկոյն կը զայրանայ իր *նախապաշարեալ* վարժապետին դէմ, յայտարարելով միանգամայն Թէ Յիսուսի պատմութիւն Յունական դիցաբանութեան չափ հազիւ իրականութիւն ունի։ Եւ հրն է այս Լաբիւրինդոսէ ապահովապէս դուրս ելնելու Արխանգէլի Թելը, կը հարցնէ մարդ տղած աշակերտի մի քառասական խառնակութեան առջեւ, և ահա Հրեայն Թէ Յոյնն, Պապական Թէ Բողոքական, հաւատացեալն Թէ անհաւատ ամենեքին միահաղոյն կը պօռան — «Վոնտէ՛ Աստուածաշունչը» — և ահա կը վռնոտի։ Եւ յորժամ մատաղ սերունդ զամ քան զգամ սկեպտիկեանութեան բաւիղներու մէջ քայլեր առնելու նշաններ տայ, մօտալուտ մի յեղափոխութեան սև առաւօտն այսպէս ծանուցանելով, յայնժամ ամբողջ Միացեալ Նահանգք կը շարժին, ամէն որ ձեռքն երկինք վերցնելով կաղօթէ երիտասարդաց համար, կրօնական հաստատութիւնք կը զլրդին, աւետարանիչք աւանէ յաւան, քաղաքէ ի քաղաք կաճապարեն հոգեւորագութեան ժողովներ կազմելու, ալեւոր ծերունիք երկնից գնոյն կաղերսեն մատաղ սերունդն փրկելու, մայրեր հրապարակաւ կատորագրեն իրենց սղերսագիր ջերմին սղօթքներով շնորհաց զահոյն խրկելու,

և իսկոյն Սուրբ Օգոստինոսի մօր նման ամեն աղօթող մայր իր խուցը քաշուելով երիտի վրայ ինկած կ'արտասուէ իւր իսկ որդւոյն վրայ, կը հառաչէ՝ նա, և ոչ ոք զիտէ ինչ թուրեր կանցնին իր սրտէն բայց միայն նա, որում տրուած է զիտել:

Եւ սակայն այս ամենայն պիտի չփրկէն մատաղ սերունդն Սկեպտիկեանութեան քառքը զահալիմելէ. մինչեւ որ մեր վարժարաններէն աքտրուած և թշնամոյն ձեռքը զերի ինկած գիրքն յաղմամակաւ չվերադառնայ:

Հասարակ դպրոցաց նկատմամբ կայ մի այլ դժուարութիւն, որ մերթ ընդ մերթ իր ձայնն կը բարձրացնէ և Հանրապետութեանս ամենէ տաղանդաւոր առաջնորդներու համակրութիւնն կը գրաւէ, և այս է Սեւամորթ պատանիին բողոք: Կար մի ժամանակ յորում Միացեալ Նահանգք ամօթի և նախատանաց Կայենական նշանն իրենց ճակատներու վրայ կը կրէին. իրենց հայրերուն Աստուածն զոգցես զարկած էր այդ սարսափելի նշան իրենց վրայ, զայնս ամբողջ Տիեզերին մասնանիշ ընելու իբրեւ հեղինակ վաճառականութեանց ամենէն նուաստին—գերեվաճառութեան: 1620ի թուականն Միացեալ Նահանգաց տարեցոյցին մէջ յիշատակելի դեր մի պիտի բռնէ ցորչափ զոյութիւն ունի Հանրապետութիւնն: Այդ մշտէնապէս յիշատակելի տարւոյն մէջ էր յորժամ Քիւրիթան Հարք, զոգցես զինքեանս Եզիպտոսէ հանող մի անտեսանելի ամպեղէն սիւնի առաջնորդութեամբ, հասին իրենց երազներու և ակնկալութեանց կամ և մեղր բղխող Քանանը. և սակայն մի և նոյն տարւոյ ամենէն հարեւանցի յիշատակն բաւական է Միացեալ Նահանգաց

ամենէն մեծ ամօթն Տիեզերաց առջեւ պարգելու: Այդ մահացու տարւոյն մէջ էր որ առաջին անգամ Ովկէանոսի վրայէն սրարշաւ մի նաւ զաղծականաց բերաւ Բոսն գերիներ. ի՜նչ ճնչին թիւ արդարեւ. և սակայն ո՛րպէս փեռեկտեց բարգաւաճ Հանրապետութիւնն, նորա դաշտերն ողողելով մարդկութեան արեամբ. և այս օր Միացեալ Նահանգք ճնն կարող ետ դառնալ և 1620 է մինչեւ 1865, իբրեւ երկու և կէս դարերու պատմութեան վրայ նայիլ առանց շիկնելու. ամբողջ երկու և կէս դարուց զարշէլի մի գերութենէ ետք: Այն որ ազգերու ճակատագիրն ունի իր ձեռաց մէջ, նորոգ մի Մովսէս հանեց թշուառ սեւ մարդն — որոյ միակ ռճիր իր մորթին սեւութիւնն է — ճերմակ Փարաւոններու նողկալի շարաւանդներէն փրկելու: Անմահ Լինգլն, որ յաւիտեանս պիտի ապրի մարդկութեան յիշատակին մէջ ցորչափ այս մոլորակ իր շաւիղն ունի, իր երկինքէն վաւերացեալ իշխանութեան մականն նետեց Փարաւոնի առջեւ բարկութեամբ, և անա մի վիշապ սկսաւ հարածել սատանայի Բէեզդերուդէն իր իշխանութիւն դեռ նոր ստացող Ճէֆրսքն Տէյվիս: Ամբողջ Տիեզերք կայնեցան ի գննին Մանուկ Հանրապետութեան Որատո-Կուրատեան մաքառման, Պետրոսի առաքելական զահոյից վրայ բազմող Հռովմայ Պապն, Պիոս Թ. — զի Պապեր սատանայական աւերիչ մեքէնայներու ժանգոտած մասերուն օրհնեալ միւռոն կամեցունելէ դուն ուրեք կը թեքանան — իր առաքելային օրհնութիւնն խրկեց գերեվաճառութեան ախոյեանին Ճէֆ. Տէյվիսի⁽³⁾, և սակայն նոյն ա-

(3) Պապ Պիոս Թ. իր առաքելական օրհ-

նաչառ Որդին Մարդոյ որ Պետրոսի «Ետիս գնն սատանայ» որոտացած էր դարեր առաջ, մի և նոյն կայծակնացայտ բացագանչութիւնն որոտաց նսեւ նորա արժանաւոր յաջորդին, և իւր իսկ վաղեմի խորագանով իջաւ իրենց սեւա գերիներն անգթաբար հարուածող ճերմակ տէրերն գանակոծելու, գերեաց ոտից շղթայներն խորտակելու, նոցա արիւնլուայ ոտքերն իր վաղեմի սովորութեամբ լուալու, և գերութեան անունն միանգամ ընդ միշտ ջնջելու Միացեալ Հանրապետութեան վրայէն: Անտի ցայսօր սեւ մարդն ազատ է. երկինք և երկիր զայն սպիտակ մարդոյն հաւասար հրատարակեցին. Միացեալ Նահանգաց օրէնք քաղաքացիութեան դուռներն բացին նորա առջեւ. իր մորթին սպիտակութեան վրայ գոռոզացող ամբարտաւան Կովկասեանն հուսկ ուրեմն ծանցցաւ Եթովպացւոյն մարդ լինելն. և երէկուան գերիւն այսօր իր վաղեմի Տիրոջ հետ մէկ տեղ քուէի տապանակին առջեւ կը կանգնի Միացեալ Նահանգաց հզօր կառավարութեան նաւուն քեղին դարցնելու, մագնիսական ասեղն կրելով իր ձեռքին մէջ: Ո՛վ Նազովրեցւոյն Աւետարանը:

Եւ սակայն տակաւին մինչեւ ցայսօր սեւ մարդոյն իրաւունք Հանրապետութեան շատ մի անկիւններուն մէջ կը բռնաբարուի. դեռ հպարտ Կովկասեանն իր երէկուան գերիին հաւասար սեպուելու հրաշալի գաղափարին հետ չկրնար

նութեամբ, Միացեալ Նահանգաց քառորդ դար առաջ ունեցած քաղաքային պատերազմի Ժամանակ, Հարաւային ապրտամբ Նահանգաց կառավարութիւնը, զձէ՛ք Տէյվիս ճանչնալով ապառաժընտիր Նախագահ ապտամբ Նահանգաց:

հաշտուիլ. նա հասած տեղն կը հալածէ զայն, կը հարստահարէ զայն, ատրճանակի հարուածով իբրեւ արաղաղ մի ի գետին կը տապալէ զայն. սեւ մարդն հրապարակին վրայ կը նախատուի, իսկ իր զաւակներ Հասարակաց Կրթութեան համար բացուած վարժարաններէն կը շնորհուի: Եւ որ դարու կը պատկանի աս «Ես քեզմէ լաւ եմ» ի ոգին, ով Աստուած: Հրեայք իրենց շուներն կը համարէին նոյն իսկ իրենց պատկերովն ստեղծուած Սամարացիներն. և իրենց առջեւ ամբողջ երկրագունտ մի Սամարացի էր: Վաղեմի ամբարգաւած Հռովմայ մէջ արիւղոկրատեան և ազնուականք կոչուած անագնիւ տոհմեր յաւիտեանս կը բաժնուէին հասարակ ժողովրդէն. և մինչեւ իսկ Հռովմայ ամենանուստ մի քաղաքացին լինելն արտաքոյ ամբողջ Տիեզերքին իշխան լինելէ աւելի նախապատիւ էր. և դեռ այս օր պանդխտական Հրեայք — հնօրեայ Սամարացի «շուներու» այդ շնորհալի տէրեր — Հռովմայ Խեթթօ կոչուած Թաղն կը վռնտուին, յետոյ գոռոզ Հռովմայեցին այնքան կը զգուշանայ որքան Հրեայք ինքեանք կ'զգուշանային տարափոխ հիւանդութենէ բռնուած բորոտներէն: Իսկ Յունական գոռոզութիւն հպարտութեան գէնիթէն երբէք վար չէր իջներ. նորա համար աշխարհի հետ հաշտուիլն նախապինքներու ամենամեծն էր. Յունական ամենէն բարոյայից իմաստասէրն փառք տուաւ աստուածոց որք զինք ստեղծած էին «Յոյն և ոչ քաղաքաւոր» և տակաւին մինչեւ ցայսօր Սօիոյ շատ մի երկիրներու մէջ Պրահմիններու ցեղն մշտնջենապէս կտտէ Սուարաներու սերունդն. Սուարայի մի Պրահմինի գորգին վրայ նստիլն ոճիր մի

է որ արքայանօր միայն կը քառուի : Մեր այսօր Աւետարանի լուսով կը դատաւարտեմք Հրէին և Յոյնին, Հռովմայեցւոյն և Պրահմինին փրոցուողոյց հպարտութիւն լոկ իբրեւ մօին դարու կոյր բարբարոսութիւն . և սակայն եւրոպիոյ ամենէն լուսաւորեալ երկիրներու մէջ այս ժառանգական գողոցութեան նեխալից, զարշափոտ ճահիճներն տակաւին կը մնան արիւղորբրատեան ազնուականին և հասարակ ժողովրդեան միջեւ, զայնս մշտնջենապէս ի միմեանց բաժնելով : Բայց այս Հանրապետութեան մէջ, որոյ նոյն իսկ սահմանադրութիւնն է Թշնամի ազնուականութեան զազրալի ոգւոյն, անա մեր առջեւ կեցնէ մի տեսակ ազնուականութիւն, որոյ ժառանգն եթէ ոչ այլ իւր, զէն իր մորթին ճերմակութեան վրայ կը գողոցանայ : Աստանօր ազգատոհմային տեսակէտներու արդիւնք եղող ամէն առանձնաշնորհութիւն կը դատաւարտուի, և սակայն ահա Հասարակաց Կրթութեան համար կառուցեալ հաստատութեանց դռներ, որք ամէն օր բաց են սպիտակ մարդոց զաւակաց, յաւիտեանս կը գոցուին սեւ պատանիներու երեսին, որք վաղրապար կը ծեծեն օղը «Տէր, Տէր, բնց մեզի» ներու աղաղակներով : Այսպիսի տեսարաններու առջեւ մարդ ապշած՝ կը հարցնէ՝ բարկութեամբ Թէ ո՞վ է որ խտրութիւն կրնէ այս խեղճ մանուկներու . Արարիչն, որ զմին սեւ ներկած է, իսկ միւսն ճերմակ, Թէ մարդ՝ որ միոյն կը բանայ դատարարականութեան աղբիւրներ — զի նա ճերմակ կաշի՞ ունի — իսկ զմիւսն կը վռնտէ — որոյ միակ յանցանք իր մորթի սեւութիւնն է . մինչ մեր պաշտած Նազովրեցւոյն Աւետարանն կը պօռայ Թէ այլ եւս ոչ Հրեայ

կայ ոչ Յոյն, ոչ ծառայ կայ և ոչ ազատ, և Միացեալ Նահանգաց սահմանադրութիւնն իսկ զնոյն կ'արձագանքէ, և մինչ հեծանոս դարու բանաստեղծն իսկ մեր Աւետարանի ոգւոյն համաձայն կը հառաչէ յորժամ կըսէ «*Quamviz ille niger, quamviz tu condidus essez*» ⁽¹⁾ :

Եւ սակայն ազատ դատարարականութեան ոգւոյն հակառակ այս դատաւարտելի խտրութիւն Միացեալ Հանրապետութեան կրթական դրուատելի դրութեան վրայ իբրեւ մի մեծ արատ տակաւին կը մնայ, հակառակ այն ամէն զանգատներու զորս ինպատու սեւ պատանւոյն մերթ ընդ մերթ բարձրացուցին Չարլս Մըմֆրիի նման բնիկ հայրենաւէրք, իսկ Միացեալ Նահանգացի սեւ պատանեաց դէմ եղած այս զրկողութիւնք իբրեւ «նուաստացուցիչ և անասնական խտրութիւնք» արդէն գործիքներ են դառցած գաղիական բնութագրատներէ ի մէջ այլոց Շառլ Գոմմի ձեռաց մէջ, որով Հնդկաստանի և այլ բարբարոս երկիրներու ազնուականական դրութիւններն լուսաբանելու : Բայց սեւ պատանիք առանց դպրոցի կը մնան : — Արդարեւ ոչ . Պոսթոնի նման հոյակապ քաղաքաց դուն ուրեք լուսած անկիւններուն մէջ յատուկ վարժարաններ բացուած են սեւ սեռին համար . և սեւ պատանին քաղաքին մի ծայրէն միւսը

(1) Հոս կը դնենք Հատիներէն քաղաւածն իր բնագրին մէջ : Անոնք որ կամ Անգլ . եւ կամ Գաղղ . մատենադրութեան տեղեակ լինիլ կերպէն, պիտի գտնեն զայնս . Հասին քաղաւածներով շեջուըն : Այժմ ժամանակ է որ մեր աչքերն վարժեցնեմք յոյն եւ լատին քաղաւածոց :

կը ճամբորդէ տասնի չափ վարժարաններու առջեւէն անցնելով — ուր ընդունուելու համար մարդ ճերմակ կաշի ունենալու է — կը յառաջէ ձիւնիւ և ձմեռին մրրկէն, ճամբուն վերայ հանդիպելով իր ձիւնի նման սպիտակ եղբայրներու, որք աւելի զեղեցիկ մի կաշիով օծաւալ՝ բաղդաւոր են յաճախել մօտակայ վարժարանն, որոյ առջեւէն ինք այն ինչ անցաւ *սեւեռու վարժարանն* երթալու:

Բայց կարճատես բարոյագէտն և ոչ մի անիրաւութիւն կը տեսնէ յայտ, ցորչափ սեւերու համար մասնաւոր վարժարաններ են բացուած. և սակայն թող այդ բարոյագէտ երթայ ի Հարաւային Կիւեանա, և բնիկ Ափրիկեցիք թող իր զաւակն դրկեն *ճերմակներու* ամենաճեւաւոր վարժարանն փութերու և սառնամանեաց մէջէն — իբրեւ պատուհաս իւր մորթի ճերմակութեան — նորա դէմ ամրափեղկ փակելով մօտակայ վարժարանաց դռներ, և ես յայնժամ պատրաստ եմ իր փաստին ունկնդրելու: Բայց ծն, հեռի ամեն կողմնակալութիւն և նոխապաշարում: Դու կրնդունիս թէ մարդիկ հաւատար ստեղծուած են. — Այո: — Խնդրեմ, էր ուրեմն, ասն ինձ, կարգերուս սեւ պատանին սպիտակին հետ *միեւնոյն* նստարանին վրայ նստելու և *միեւնոյն* զրասեղանին վրայ իր զլուխն հակելու. և այսպէս սեւն ճերմակէն — իբրեւ այժն ոչխարէն — զատելով սպիտակ պատանւոյն իր ծաղիկ հասակին մէջ կուտուցանես թէ՛ նա իր «սեւ եղբորէն լաւ է», իր Թարմ սրտին մէջ ցանկելով ատելութեան մի որոմն առ իւր սեւ ընկերն, որ իսկոյն մեծնալով կ'սկսի ցորենն խեղդել. իսկ պատանին իր մանկութենէ կ'սկսի իր Ափրիկեցի եղ-

բօր վրայ նայիլ իբրեւ մի սեւ, անկերպարան կապիկի. և միւս կողմէ հէզ սեւ պատանին իր սպիտակ եղբօր ընկերութենէն զրկուած, իր անտիական հասակէն կ'սկսի նորա «քան զինքն լաւ» լինելու ստապատիւր փիլիսոփայութեամբ տոգորուիլ: Սպիտակին առ ինքն կրած ատելութիւնն իր իսկ սրտին մէջ կը վառէ մի փոխանակ ատելութիւն. և ահա սպիտակն զսեւ կը հալածէ ուր որ գտնէ զայն և սեւն զսպիտակ. իսկ մեք կերպագէինք թէ զայլին և զատին ի միասին բնակելու համար եղած մարգարէութեան կատարուելու ժամանակն հասած էր զէթ Միացեալ Հանրապետութեան մէջ: Բայց մեք պահ մի կանցնիմք Միացեալ Նահանգաց զօլէճներու և համալսարաններու:

(Առ յայսպս)

Մեքսիքն Եւրոպայի

Բ. ՃԸՊԸԼ

Համիլթոն, Ն. Ե. Մ. Ն.

Ի Ս Կ Ա Կ Ա Ն Կ Ե Ա Ն Ք

Ահա նիւթ մը զորմէ արժան է թէպէտ զրել ընդարձակօրէն, բայց թողլով զայն ժամանակիս զիտնոց և փիլիսոփայից, մեք կուգենք յիշել աստանօր ի հակիրճ բան մեր ընդհանուր կենաց էական եղող պայմաններն միայն:

Մարդկային կենաց բարեք և երջանիկ կացութիւնն երեք պայմաններէ կախումն ունի որք են՝ առողջութիւն մարմնոյ, առողջութիւն մտաց և աշխատութիւն առողջ մարմնով և առողջ մտօք: Սոյն երրեակ անհրաժեշտ պայմանք են որ կը կազմեն երջանիկ կեանք մը:

Առաջինն որ է ֆիզիքական կամ բնական կեանք, միթէ կարելի է երջանիկ լինել առանց առողջութեան. տարակոյս չ'կայ թէ, ոչ: Ուրեմն մարդս պէտք է

առողջապահական օրինաց և կանոնաց հնազանդիլ և ըստ այնմ կեալ :

Երկրորդն որ է առողջութիւն մտաց կամ որ նոյնն է մարութ բարոյականութիւն , իւր մէջ կը պարունակէ՝ համեատութիւն , պարկեշտութիւն և հնազանդութիւն ամենայն աստուածային օրինաց որով կը կարենայ մարդ ունենալ ուղղութեան , հաւատարմութեան և բարեսիրութեան կեանք մը յորմէ կը ծագի ճշմարիտ երջանկութիւն առանց որոյ , ոչ ապաքէն կեանքը թշուառ և ապերջանիկ բանտ մ'է հոգւոյն համար :

Երրորդն է զրական կեանք կամ աշխատասիրութիւն . այն է գործել և աշխատիլ՝ յարստել և աննկուն « Ձեռքդ ինչ որ կը գտնայ ընելու բոլոր ուժովդ ըրէ » , օգտակար հանդիսացուր անձոյ մարդկային ընկերութեան մէջ : Խորշէ անգործութենէ , վարժեցուր ձեռքերդ աշխատութեան , և հոգնեցուր միաբոյ բու աշխատութեամբդ այլոց բարիք ընելու , յայնժամ գտած պիտի լինիս գաղանիքն ճշմարիտ երջանկութեան :

Անգամ մը հարցուեցաւ Սոկրատէսի թէ , « Ի՞նչպէս պէտք է ապրիլ աշխարհի մէջ » : Նա հակիրճ բայց իմաստուն պատասխան մը տուաւ . « Չանացէք ձեր կենաց պայմաններն անվճար պահել » :

Արդ , ամփոփելով վերջապէս խօսքերնիս , կըսենք , երանի՜ այն մարդուն որ բնութեան Արարչէն կարգադրեալ սոյն կանոնաւոր ներդաշնակութիւնն կը պահպանէ յօգուտ իւր անձին և յօգուտ մարդկութեան՝ զի յայնժամ միայն նա պիտի կարենայ ապրիլ իսկական և երջանիկ կենօր :

ՅՈՎՍԷՓ Յ. ԳՕՆԹ ՊԷՅ

ԽՈՍՐ ԸՆԴ ԶԵՓԻՔՈՒՆ

Քա՛ղցրիկ զեփիւռ , ո՛ւր կ'երթաս .

Կ'երթամ որորել

Ծաղկանց բաժակներ՝

Յորս ի քուն մտնեն

Խոնջ թիթեռնիկներ .

Երթաս բարեաւ , դու զեփիւռ :

Քա՛ղցրիկ զեփիւռ , ո՛ւր կ'երթաս .

Կ'երթամ զովացումն

Ընծայել դաշտին՝

Որոյ ծաղկըներն

Տօթէն կը խամրին .

Երթաս բարեաւ , զո՛վ զեփիւռ :

Քա՛ղցրիկ զեփիւռ , ո՛ւր կ'երթաս .

Կ'երթամ կաղւառում

Տալ ժիր մշակին՝

Որ արդ պարտասեալ

Հանգչի ի դաշտին .

Երթաս բարեաւ , ժի՛ր զեփիւռ :

Գո՛ղարիկ զեփիւռ , ո՛ւր կ'երթաս .

Կ'երթամ ճակատը

Հովել քերթողին

Աւրան արծարծել

Ի շունչ երկնային .

Երթաս բարեաւ , դու զեփիւռ :

Գո՛ղարիկ զեփիւռ , ո՛ւր կ'երթաս .

Կ'երթամ հողերը

Յրուել նժդեհին՝

Որ մենիկ՝ լռիկ

Հեծէ տխրապին :

Բարեաւ երթաս , գողտր զեփիւռ :

Անոյ՛ զեփիւռ , ո՛ւր կ'երթաս .

Կ'երթամ աչերէն

Արատուքը սրբել

Սա հէք սրբերու

Մօրը սըգաւէր .

Երկինք օրհնե՛ն քեզ , զեփիւռ :

Օրհնեալ զեփիւռ , ո՛ւր կ'երթաս .

Կ'երթամ սո՛սակին

Ո՛հ , երգը վերջին

Մրմնջել յունկն

Սիրական վարդին :

Ս. Մ. ԳԱՍԱՊԵԱՆ

«ՔՈՒ ԽՕՍՔԴ ԻՄ ՈՏՔԵՐՈՒՍ ՃՐԱԳ Է.
ՈՒ ԻՄ ՇԱԻԻՂՆԵՐՈՒՍ ԼՈՅՍ»

ՍԱՂՄ. ՃԺԹ. 105

(Սրատանեալ երիտասարդաց Թրիսոնեական
ժողովոյ առջեւ)

Անուրանալի է թէ ճրագն կը գործածուի խաւարի տաեն. խաւարն երբ իբր թանձրացեալ առնունք կը նշանակէ լուսոյ կամ արեգական ճառագայթներու բացակայութիւն, ոչ թէ թխալիւն ամպեր զայնս ծածկաց են, այլ լուսաափիւռ արեգի հրեղէն գունտըն՝ տակաւին արեւելեան հորիզոնէն վեր բարձրացած չէ. և այսպիսի պարագայից ներքեւ «Մեր շաւիղներուն լոյս և ոտքերուն ալ ճրագ» պէտք է. այս է մեր ամէն առուր փորձառութիւնն: Բայց ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ Աստուծոյ խօսքն մեր ոտքերուն ճրագ և շաւիղներուն ալ լոյս կը լինի. սոյն նախադասութիւն թէեւ յաշտ հեթանոսաց և անհաւատից առեղծուած մը թուի և մինչ իսկ ծագելի. բայց մեզ համար պարզ և վսեմ է սորա նշանակութիւնն:

Արդարեւ աշխարհ իւր լիութեամբն հանդերձ հոգեւորապէս խաւար վիճակի մէջ կը գտնուի, և համայն մարդկութեան առաջնորդն և ուղղիչն դէպ ի բարին, կատարելութիւն և անմահութիւնն՝ է Ս. Մատեանը. կը դառնուին անհատներ, բայց ոչ ի մէնջ, որոյ՝ սոյն իրողութիւն տարակուսելի կը թուի. ուստի և բանաւոր է միակնարկ նետել Տէրոջը լուսովն առաջնորդութիւն և ի նմանէ երես դարձունող ժողովրդեանց վերայ՝ և արդիւնքէն չափել իրողութեան ճշմարտութիւնը:

Վերջուր Ս. Գիրքն աշխարհէն,

յայնժամ մեզաց յաղթական դրօշակն ամէն ուրեք պարպեալ պիտի տեսնենք. յայնժամ մարդկութեան միտք այնչափ խաւարած պիտի լինի մեզքով որ բնական օրէնքով հաղիւ պիտի կարենայ գէշը աղէկէն զանազանել, և անբարոյականութեան մէջ այնչափ պիտի խորասուզի որ ամենէն դադիչելի և զղուելի պղծութիւններն իսկ իբր առօրեայ հոգեւոր պաշտօն պիտի կատարուին մեհեաններու մէջ. սոյն դունակ չէ՞ր արդեօք Հովմէայւոյ, եւն. նախնի ազանց բարքն ու վարքն:

Յայտնեալ կրօնի երկնային տեղեկութիւններն՝ իւր լիութեամբն ու փառաւորութեամբն հանդերձ, ծածկէ մարդկութեան աչերէն, և ահա մեզաց թողութեան, սրբութեան ու երջանկութիւն հասնելուն և սոյն վաղանցիկ և փուճ աշխարհէն վերջը մեզի պատահելիք բաներուն վերայով բողբոլին տգէտ պիտի մնայինք. և մեր երջանկութիւն սոսկ երկրորդական և երրորդական իրաց վերայ պիտի հաստատուէր. և հետեւանք թէեւ ծանծաղամիտներու առ երեսոյթս չնչին փնաս մը թուի, բայց խիստ ծանր և փասաբեր է համայն մարդկութեան: Յայնժամ մարդկային միտք փոխան զարգանալու, ազնուանալու և վերացեալ ու հոգեւոր կարեւոր նիւթոյ վերայ խոկալու՝ պիտի ընկղւմէր դէպ յաշխարհային պատրանաց և խաբէութեանց լափիւրիքոսին առնել յատակն՝ իրեն առաջնորդ և ընկեր ունենալով միայն Բեղղէբուզն:

Վերջուր յաւիտեանական կենաց խորհուրդն՝ և թող մարդկութիւն ոչընչանար յուրա գերեզմանին կողին քով, յայնժամ որչափ դառն պիտի

լինէր մահն և իւր տեսարան ո՛րքան ահուելի. սիրելին իւր սիրեցեալն՝ սեւ հողին կրծոց ներքեւ թաղել և խորհիլ թէ յաւիտենական կերպիւ բաժնուէցաւ ի նմանէ. ի՞նչ քստմնեցուցիչ խորհուրդ, ո՛րչափ անմխիթարելի վիճակ. թող ճգնի աշխարհային իմաստութիւնն մխիթարել ննջեցելոյն ազգականներն և ամուքել նոցա սրտից դառն կականներն և վիշտերն. որչափ ալ որ ճգնի, բայց և այնպէս իւր բոլոր ճիւղերն ապարդիւն պիտի ելլեն:

Ծալլէ Ս. Մատեանն և թող որ դառաւոր վուչոյն ներքեւ անյայտանայ, և մարդկութիւն բոլորովին անգիտակ լինի ի նմանէ. յայնժամ սրբութիւն, անմեղութիւն, ճշմարիտ և երկնային երջանկութիւն, և մաքուր վարք, այնչափ վերացեալ պիտի լինին որ մինչ իսկ բառարաններու անկիւններն իսկ չը պիտի կարենանք գտնել: Եւ ահա յայնժամ մարդկութեան վիճակ ո՛րքան արգահատելի պիտի լինէր, թէ եւ ինք բոլորովին անտեղեակ իւր դժնդակ կացութեան. Սոգոմ Գոմոր իւր անբարոյականութեան, գանելի պղծագործութեանց և ամէն տեսակ անտեղութեանց կողմանէ ստորակարգ պիտի մնար, և աշխարհն իւր լիութեամբ հրդեհեալ գոփաքի մը պիտի վերածուէր. իւր պարունակած բնակիչներն ալ ստոյգ սատանաներ լինելով:

Մեացեալն յաջորդ քառով

ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՅԻ

Այս տարուան Բիւթ. Միութեան Ժողովոյ մէջ Որբանոցիս Յանձնաժողովոյ գործողութեանց նկատմամբ չփոթ տեսութիւններ հաղորդուած լինելով յար-

մար թուեցաւ արձանագրութեան տեսութեն մի նիստի արարքներն համառոտելով հրատարակել յուղղութիւն թիւր կարծեաց:

Նիստ 2/14 Մարտ 1890, Ժամ 1—4: Ի ներկայութեան վեց անդամոց նախագահին աղօթքով ժողովն սկսաւ իւր գործառնութեանց:

1. Ընթերցումն նախորդ նիստի ատենագրութեանց:

2. Նկատողութիւն եւ վաւերացումն հաստատութեան 1889 տարւոյ ամբողջ հաշւոց:

3. Ընթերցումն 1890 Յունվ. եւ Փետր. ամսոց մէջ հաստատութեան նուէր տրուող անձանց անուան ցանկին:

4. Ընդունելութիւն Պատ. Ա. Պ. ի երկուց դատերաց:

5. Մերժումն ընդունելութեան երկու մանչ որբերու Հ. Ճ. Էֆէնտիյէ առաջարկեալ:

6. Որոշում որ ըստ բաղձանաց Տնօրէնին յայտմէտէ Յանձնաժողովոյ անդամք երբեմն յանակնկալ տեսնուին ի հաստատութեան առանց հրաւերի սպասելու:

Նիստը փակուեցաւ Ձարիֆեան Յակոբ աղայի աղօթքով:

Ի դիմաց Յանձնաժողովոյ

Պրուսա
23 Յունիս 1890

Նախագահ
ԱՐԻՍԹԻՏԵՍ ՄՈՍՃԵԱՆ
Բարոյիչ

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն

Նախորդ թուով տեսանք թէ ի Պրուսիէլ դեսպանատնէն մը կազմուած էր որում մասնակցած էին Թուրքիա, Պարսկաստան եւ Ձանդիպար: Դեսպանատնէն հըրգոյ նպատակն էր, Քրիստոնեայ եւ Մահմետական Տէրութեանց միջեւ դաշնադրական համաձայնութիւն մը գոյացնել որով գերեաց տուրեւառն պիտի խափանուէր:

Վերջին լուրերէն կը տեղեկանանք թէ, Ձանդիպարի Վեհապետն, ընդ ազգեցութեամբ Անդղիոյ, խիստ օրէնք մը հրատարակելով դերութիւնն ու գերեաց վաճառականութիւնը կը խափանէ, եւ արդի ընտանեկան գերիներուն մեծադոյն

մասին անմիջական ազատագրութիւն կը չնորհէ։ Այս օրէնք օրուան խնդիրն է Զանգիպարի մէջ, ուր մաս մը Արաբք դժգոհութիւն կ'արտայայտեն։ Ամսոյս երկուքին (Ն. Տ.), էմիրին հրամանաւ, փակեցան այն վեց տունը որք գերիներ եւ գերուհիներ վաճառելու համար միջնորդութիւն կ'ընէին ի վաղուց անտի։ Հրատարակեալ օրէնքին զօրութեամբ, մի քանի տարիէն գերութիւնը բոլորովին պիտի վերնայ զանգիպարեան հողէն։ Բռնի աշխատութեան տեղ կամաւոր աշխատութիւն հաստատելու համար միջոցներ ձեռք կ'առնուին արդէն։

Միզան չարախօսութիւն անցեալ եւ. առուր թուոյն մէջ «Քաղաքական տեսութիւն» խորագրոյն ներքեւ տեսնուած է հետեւեալն զոր Արեւելէն արատաւաճ ենք բառ առ բառ։

Հետաքրքրաշարժ կը համարինք կըսէ Արեւելք, մեր յարգւոյ պաշտօնակցին տեսութիւնները ներկայացնել մեր ընթերցողաց որք թուրքերէն բարձր գրականութեամբ խմբագրեալ բնագիրը կարգուու կարող չեն, բայց աւելորդ է ազդարարել թէ Միզանի կարծեաց պատասխանատուութիւնն իրեն կը վերաբերի, եւ մեք իւր ատուութիւնները քննելու պաշտօն չունինք այժմ։ Մեք լրագրութեան առաջին պարտաւորութիւնը միայն կը կատարենք՝ գրելով ամէն օր մեր թուրք պաշտօնակցաց կարծիքները ծանուցանելով մեր այն ընթերցողաց որք չեն կարգար թուրքերէն լրագրեր։

Միզան սապէս կը սկսի իւր յօդուած.

«Պայրամին առաջին օրը Գոմֆ-Գափուրի Հայոց եկեղեցւոյն մէջ ցաւալի դէպք մը տեղի ունեցաւ, որուն Օսմանեան ժողովրդոց պատմութեան մէջ չկրկնուիլն յուսանք թէ փափաքելի է նոյն ինքն դէպքին հեղինակներուն, դէպք զոր հաւատարիմ հայ ազգն ամօթով եւ ուրիշ Օսմանցիներն ալ ապշութեամբ եւ ցաւով տեսան։»

Դէպքն այնքան անակնկալ էր որ եթէ վաւերական տեղեկութեամբ համոզ-

ուած չլինէր, Միզան հաւատ չպիտի ընծայէր. «Հպատակութեան տարրական զգացմամբ օժտեալ մարդ մը, մարդկային ընկերութեան էական պայմաններուն տեղեակ եւ քիչ չատ խելահաս մարդ մը անհաւատալի պիտի դոնէր այս արկած։»

«Անխմատ, անդէպ խռովութիւն մը,» զոր Միզան չի վարանիր «մի քանի օտար գործիչներու խռովայոյզ թեւադրութեանց» վերագրել։

«Ամենէն աւելի ո՞ք պէտք է ցաւին։ Խռովութեան հեղինակներուն պատժումն ամենէն աւելի ո՞ք պէտք է խնդրեն։ Եւ հեղհեղէն կրկնուող այս կարգի արկածներու հանդէպ՝ կառավարական օրինաց գործադրումն ամենէն աւելի ո՞չ հաւանութեան պէտք է արժանանայ։»

Միզան տարակոյս չունի թէ ամենէն աւելի հայ ազգը գոհ պիտի մնայ որ այսպիսի արկածք չկրկնուին, եւ հեղինակները պատժուելով՝ ազգին ընդհանրութիւնն համոթո՞չ չկարծուի։

«Մեր քաղաքային նոր դրութիւններն եւ օրէնքները ժողովրդոց մէջ ըստ օրինի տիրող եւ տիրապետեալ, հարստահարող եւ հարստահարեալ անուամբ ուրոյն բաժանումներ չեն թողած այլ եւս։ Ընդհովանեալ Վեհ. Սուլթանին ամեն Օսմանցիք իրաւանց եւ պարտուց, արտօնութեանց եւ առանձնաչնորհմանց մասին հաւատար են։ Եւ եթէ չատ բարակ բազմատուութիւններ ընելու ելնենք, կըրնանք ըսել թէ առաւելութիւնն ոչ-մահմետական ժողովրդոց կողմն է, որք արեան տուրքէն վերծ կը գտնուին։»

«Մանուաւոր հայ ազգն ամենէն աւելի պատուոց եւ իշխանութեանց արժանացած է։ Կարեւորագոյն նախարարութեանց եւ նախարարական խորհրդականութեանց պաշտօնք, դեսպանութիւնք, Երեւոյտի եւ Պետական Խորհրդոյ անդամութիւնք, գերագոյն ատենից նախագահութիւնք, ընդհանուր դատախազութիւնք, ի մի բան Տէրութեան մէջ ամենարարձր պաշտօնք բաց գտնուած են Հայոց կարողութեան եւ արժանաւորութեան առջեւ։»

Միգան կը յարէ, «Ո՛չ ոք կը պնդէ թէ Օսմ. Տէրութեան մէջ հանրային բարեկեցութեան եւ ապահովութեան տեսակէտով հարկաւոր դատուած տնօրինութիւնք լիովին ի գործ դրուած են: Չենք ալ ըսեր թէ ներքին գաւառաց մէջ անկարգութեանց (ռշրդանաւազ նաշրեր) վերջը դերել կարելի եղած է դեռ: Բայց դիտելի երկու ստորագայներ կան որք առարկելու իրաւունք չեն տար ո՛չ մէկու, նախ թէ վեհ. Սուլթանին գահակալութենէն ի վեր անկարգութեանց պատճառները բառնալու եւ պէտք եղած բարեկարգութիւններն ի գործ դնելու համար Կայս. Կառավարութիւնն ամենայն փութաձանութեամբ կ'աշխատի, եւ երկրորդ, դեռ եւս մնացեալ անբարեկարգութեանց երեսնէն Տէրութեան ժողովրդոց ո՛չ թէ մին այլ ամենքն, ո՛չ միայն Հայք այլ եւ մահմէտական ժողովուրդք կը վնասուին:»

Միգան արդեւ մը չի տեսներ որ Հայրենիք եւ Տերութիւն մեծակշիռ բառերը գործածելով Հայք օսմանեան Հայրենիքն եւ, օսմանեան Տէրութիւնն եւեթ իմանան, օսմ. Տէրութեան անձնուէր լինին, եւ մերժեն խռովայոյզ ձեռնարկներն:

«Եւ եթէ այս արգելք ներկային նկատմամբ գոյութիւն չունի, անցելոյն նկատմամբ գոյութիւն ունի՞ միթէ»:

Մեր թուրք պաշտօնակից հոս պատմական կարեւոր խնդիր մը կը յուզէ, եւ իրեն յատուկ տեսութիւն մը կը պարզէ.

«Ինչպէս հին ազգաց քաղաքակրթական անցեալ ծառայութիւններն յարգանք կը յիշենք, Հայոց եւս քաղաքակրթական անցելոյն սիրով կը ծափահարենք: Բայց թէ իրենց անցելոյն վրայ յենլով օսմանեան միութեան չըջանալէն դուրս քաղաքական ինքնուրոյն գոյութիւն մը չեն կարող երեւակայել՝ դիւրին է ապացուցանել պատմութիւն ի ձեռին:

«Երբ ազգ մը իւր աշխարհակալութեան չըջանին մէջ բախելով ուրիշ քաղաքակրթեալ եւ կազմակերպեալ ազգի մը՝ դրսէ զայն եւ իւր երկրին հետ միացնէ, պարտուած ազգին բաղձանքներն ու

ձգտումներն առ ոչինչ կը դրուին «սրոյ իրաւամբ», եւ եթէ վրայէն ժամանակ անցած է, իբրեւ «կատարեալ իրողութիւն կը նկատուի նոր դրութիւնը: Նաեւ, արդարացուցիչ պատճառներ կրնան ցոյց տրուիլ աշխարհակալ ցեղին այն տնօրինութեանց սրով՝ երկիրը միօրինակ վարչութեան վերածելու եւ հանրային հանդարտութիւնը լաւագոյնս ապահովելու համար՝ մասնաւոր ժողովրդոց յատուկ սովորութիւններն ու դրութիւնները կը կրճատէ կը փոփոխէ: Արդի քաղաքակիրթ դարուն մէջ իսկ այս իրողութեան օրինակները կ'երեւին Գերմանիոյ, Աւստրիոյ եւ Ռուսիոյ մէջ, եւ Հայք իրենց անձնական փորձով ալ գիտեն նոյնն:

«Իսկ եթէ Օսմանեան պատմութիւնք քննենք, այս տեսակ արդարացուցիչ պատճառներ սրունելու պէտք ալ չենք զգար: Օսմանցիք Հայկական Կառավարութեան մը վերջ չտուին: Ինչպէս Օսմանցիք վերջ չտուին, Օսմանցիներէն յառաջ Հայոց վրայ իշխող Սէլմուզեանք եւ Ապաւեսանք եւս անկախ Հայաստանի մը չբախեցան: Ասկէ երկու հազար տարի յառաջ Տիգրան անուն ցեղապետն իւր անձնական ջանքով կը յաջողի Պետութիւն մը կազմել, բայց ժամանակ մը ետքը հռովմայեցի զօրավար Լուկուլլոս 11,000 զօրքէ բաղկացեալ իւր բանակաւ կը յաղթէ Տիգրանի, որ կը հպատակի հռովմական Տէրութեան:

«Յօրէ անտի Հայոց բնակած երկիրն ի սկզբան Արեւմտեան Հռոմայ եւ յետոյ Արեւելեան Հռոմայ (Բիւզանդիոնի) Տէրութեան, եւ ապա յաջորդաբար Ապասեանց, Մէլիքաց եւ ի վերջոյ Օսմանցոց նահանգներէն մին եղաւ: Ուրեմն, ո՛չ իսկ պէտք ունինք պատերազմական իրաւամբ երկրին տիրած լինելու փաստն ի մէջ բերել, որ երկրորդական փաստ մ'է:

«Գալով այն տնօրինութեանց որովք հպատակ ժողովրդոց մասնաւոր սովորութիւնք կը կրճատուին՝ զանոնք ի մի ձուլելու եւ Տէրութեան միութիւնն եւ հանդարտութիւնն ապահովելու նպատակաւ, Օսմ. Տէրութիւնն աշխարհի վրայ եղա-

կան հանդիսացած է իւր ներողամտութեամբ եւ առատարտութեամբ, որով ազգային ուրոյն իրաւունքներն ու սովորութիւններն յարգած է միշտ: Ֆրանսայի եւ Ամերիկայի Հանրապետութիւնք որք իրենց երկրէն վանեցին ճիզութիւններն եւ Մորմոններն՝ այս մասին Օսմ. Տէրութենէն շատ ետ մնացած են:

«Հայք, որք հարիւր հազարներով կը համրուէին երբ օսմանեան վարչութեան հայրական հովանւոյն ներքեւ ապաստանեցան, այսօր միլիոններով կը համրուին, եւ իրենց առեւտրին բարեկեցութեամբ եւ տարբեր եղանակաւ մահմետական ժողովրդէն աւելի յառաջացեալ վիճակ մը ունին:»

Հետեւապէս, Միզան կը բաղձայ որ Հայք սիրով եւ հաւատարմութեամբ յարեալ մնան Օսմ. Տէրութեան, եւ յետ այսորիկ կառավարական պաշտօնեայնէն աւելի հոգ տանին որ Մայր Եկեղեցւոյ դէպքին նման արկածք չկրկնուին օտար թեւադրութեամբ կամ ակար դատողութեամբ: Ի վերջոյ, Միզան, ի սէր բարեկեցութեան հասարակային հայրենեաց, կը մխիթարուի խորհելով թէ այս ցաւալի արկածին պատասխանատուութիւնը բովանդակ հայ ժողովրդեան չպատկանիր:

Կանխաւ ըսինք թէ մեր յարգոյ պաշտօնակցին քննած խնդրոյն վրայ չափով խօսինք: Արդի պարագայից մէջ պատմական վիճարանութիւն մ'ալ անպատեհ պէտք է համարինք: Բայց անհնար եւ մանաւանդ անհերքելի է չլիչեցնել մեր յարգոյ պաշտօնակցին թէ ձրի ենթադրութիւն մը կ'ընէ կարծեալով թէ Հայք ուրոյն պետութիւն մը լինելու հետամուտ գտնուին: Այս տեսութեամբ իւր ըրած բոլոր խորհրդածութիւնք եւ եզրակացութիւնք աւելորդ կը թուին մեզ: Բաց տատի, քանի որ այս հասարակային հայրենեաց մէջ ամեն ժողովրդոց սիրալիր հայրենակցութեան փախաբոյլ կ'երեւի, մեր պաշտօնակց պէտք է զգուշանայ հայ ժողովրդեան նոյն խոյ մէկ փոքրամասնութեան վերադրելէ ծայրայեղ խորհուրդներ, որք մահմետական եւ հայ ժո-

ղովրդոց մէջ պաշտութիւն ձգելու պատճառ կրնան լինել, բան մը որ իւր հայրենասիրական բաղձանայ գլխովին հակառակ պէտք է գոյ:

Հայոց փափաքը կենաց, պատուոյ եւ ընչից ապահովութիւն, բարեկեցութիւն եւ խաղաղ զարգացումն է քաղաքակրթութեան շաւղին մէջ, եւ ապահով ել թէ այս բարիքը կրնան միշտ վայելել ընդ գերիշխան հովանաւորութեամբ եւ պաշտպանութեամբ իրենց վեհապետին, Սուլթան Ապա-իւլ-Համիտ Խանի, գործադրմամբ Ն. Կ. Վեհախառութեան բարեմիտ եւ հոգածու անօրինութեանց եւ դիտաւորութեանց ի բարեկեցութիւն իւր հպատակաց:

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐԵՐՔ

ՄԱՐԴԱԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ

ԱՄԷՆ ԱՆՁԱՆՑ ԿԱՐԵՒՈՐ

ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՈՒԹԵԱՄԲ

Երկուց հարազատաց

ՅՈՎՍԵՓԱՅ ԵՒ ԱՆՏՈՆԻ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Վերոյիշեալ գրքոյկը, որ աշխատասիրութիւնն է Տեարց Յովսեփայ եւ անտոնի Յակոբեան, օգտակարապէս կրնայ գործածուիլ թէ իբր դասագիրք դպրոցաց մէջ, եւ թէ իբր ամէն անձանց համար կարեւոր գիրք մը ընթերցանութեան: Մարդակազմութիւնը, գիտութեանց ամենէն պիտանիններէն մին է. զի մարդ պէտք է գիտնայ իւր մարմնական կազմութիւնը, եւ զայն կառավարող օրէնքներն: Ոչ ոք կարող է անգէտ պահել ինքզինքը գիտութեան այս կարեւոր ձեռնարկէն, եւ չտուժել ծանրապէս: Սոյն գրքոյկ հակիրճ եւ մեկին սճով եւ բազում պատկերօք կը ներկայացնէ մարդկային կազմութեան գիտութիւնը, եւ զայն զիւրամտալի ընելով ի գին Յղահեկան, առ հասարակ ամենեցուն մեծ պէտք մը կը լցունէ: Կը շնորհաւորենք գրքոյկին հեղինակ ազնիւ ուսումնասէր երիտասարդ հարազատներն, եւ ջերմապէս կը յանձնարարեմք իւրեանց աշխատասիրութիւն մեր ընդերցողաց:

ՏԵՐ ԵՒ ԽՄԵԱԳԻՐ

Հ. ՍՏԵՓԱՆ Խ. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԷԱՆ

Սուլթան Համամ փողոց, քիւ 14